KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf. September, October. 1884. 5-ik füzet.

A KÜLÖNBÖZŐ IDŐK NÉZETEI A TERMÉSZETRŐL.

Képzeljük magunkat egy az emberektől lakatlan vidékre, hol kölönben szerves élet tenyészik. Ha ily helyen jelenik meg a természet-vizsgáló, mindent öszhangban, egyensulyban fog találni. Itt minden rendben van. A szelid növény evők az üde anyagot fogyasztják, a korhadt és rothadó anyagok emésztői szintén kiveszik részüket, a a ragadozók leskelődve csalárd-módon kapják meg prédájukat, mintegy gondoskodva arról, hogy tulszaporodás ne történhessék. És igy semmi tulságos erő, semmi felesleg avagy hiány nincsen; a mi bizonyitéka annak, hogy minden betölti hivatását és elvégzi feladatát. De egyszerre egy hajó jelenik meg, kiköt a parton, emberek szállnak ki és megtelepednek az ős-földön — és ezzel minden megváltozik, és más kinézése, más külsője lesz a szüz földnek. Vadásznak, mert táplálékra van szükségök; a félénk és védtelen növényevő állatok mindjárt a vadászat zsákmányául esnek. A táplálkozás mellett a második szükség az oltalom, az uj birtok megvédése; a nagyobb ragadozók ellen kiméletlenül kell fellépni, védekezni kell ellenök és üldözni kell őket; s nemsokára tőrök, csapdák és jól czélzott golyók meg is teszik a magukét s a nagyobb rablók gyorsan kiirtatnak.

De aztán lassanként a kisebb állatok kezdenek szaporodni, melyeknek terjedése azelőtt természetes határok közé volt szoritva, s most alkalmatlanok kezdenek lenni az embernek. Az utálatos egerek pusztitni kezdenek az élés-kamarákban; a szemtelen kártékony patkányok betolakodnak a lakó helyekre, a mezei egerek és más rágcsálók aláássák és pusztitják a szántóföldeket és mezőket; pintyek és rigók a gyümölcsös-kertekben több kárt csinálnak, mint hasznot.

Most kezdődik a kisebb, de nehezebb harcz! Az ember a nagyobb ragadozókat kiirtotta, de azok hivatását most neki kell teljesiteni, neki kell a természet által végzett irtó-háborut folytatni, ha tovább is élni akar. Mindez fáradsággal jár. Évek hosszu sorára volt szükség, hogy a sürü, járhatatlan erdőket megritkitsa, a rohanó szilaj patakokat mederbe szoritsa be s a földet termővé tegye.

A mint az erdő megszünt ősi, átjárhatatlan erdő lenni, s megritkultak fái, ugy ritkultak azok az állatok is, melyek a bozótos csalitokban találtak lakást és menedéket. A mókus és vadmacska, a mátyások és sólymok mind eltüntek, és hol azelőtt a harkály kopácsolt, most a pacsirta énekel; mert az erdő helyét a mező váltotta fel. Az előbbi élet eltünt, egy más lépett helyébe; e változást az ember teremtette, de az egyensuly nem változott, mert az egész megzavart öszhangja csakhamar ujból helyreállott ama tevékenység következtében, melylyel a természet mindig az egyensuly visszaállitására törekszik.

Igy mutatja magát előttünk a természet mint öszhangzó nyugalmas egész, melyet egy örökös és erős törvény tart fenn. E törvény kifolyása egy örökkévaló bölcseségnek, benső összeköttetése az egyesnek az összessel; ugy hogy a látszólag ellenkező egyes érdekek, az egész fentartásában összhangzó helyet foglalnak el; és másfelől az egész élete ismét oly forrás, melyből az egyesek tenyészésük feltételeit nyerik.

És ez a nagy élet-dráma nem külsőleg kormányoztatik, ugy hogy az egyes természeti egyedek nem mintegy sodronyon vonatva jelennek meg az élet szinpadán. Csodálatraméltó egyszerüséggel önmagától játszodja le mindenik szerepét, mivel minden egyes lény benső természetéből törekszik saját szükségének eleget tenni, oly módon, mint az örökkévalóság által belé oltott törvény hozza magával.

Ez az a kép, melyben most a természeti élet az emberi szem előtt feltárul. De ez a kép nem volt minden időben ilyen; a tükör, melyből a kép tükröződött, változott. Sok nemes vizsgálónak nem csak verejtéke, hanem vére is kellett hogy hulljon, mig a jelenlegi nézetek a természet életéről eme képben érvényre juthatának. Egy pillantás a történelembe, hosszu sorát mutatja azoknak a heves küzdelmeknek és véres csatáknak, melyek ezek miatt vivattak. Hasonlitsuk azért össze a természet életéről a mai nézeteket az előbbi századokéival, kezdve a közép-korral, melyet a romatikus iskola oly rozsás szinekkel szokott festeni.

Századunk művei a természetről a közép-koréival hasonlitva össze, bátran mondhatjuk, hogy önálóbb gondolkozást, s még inkább vizsgálódást tüntetnek fel. A közép-kor termékei magokon viselik a gondolat, a felfogás hiányt s az önálló fürkészés hiányát és mindenek felett a feltétlen hitet a traditiokban.

E korban azok voltak a legnagyobb természetvizsgálók, kik magát a természetet soha nem vizsgálták, hanem a poros könyvtárakban a hagyományokat compilálták és extrahálták. A régi auctorok

magyarázata, az értelmezés ide s tova csavargatása, táplálta s gyötörte e kor szobatudósait; semmi eredetiség, hanem a szók és kifejezések értelmezése, s szegénysége a természettani deductioknak. Azonban e commentatori eljárás és szócsavaró értelmezés csak egyik oldalát tette a középkori természettudománynak és pedig a negativ vagy jobban mondva passiv oldalát. Mert másfelől azt veszszük észre, hogy az auctorokban nagyon hisznek, mi az irodalmat dogmatikussá tette. És az auctorokban való nagy bizalom, a dogmai bélyeg az akkori természettudományokon nem egyéb, mint ama vallási nézeteknek a kifolyása, melyek az egész középkoron uralkodólag zsarnokoskodtak.

Mert ez olyan idő volt, melyben a szabad vizsgálás, különösen vallási dolgokban tüzzel és vassal fenyitődött; a természettudományoknak az igaz sokkal alárendeltebb helyök volt, mint a vallásnak, de ugyanazon okok, melyek ennek tisztázását hátráltatták, már a két disciplina rokonságánál fogva is, az utóbbira is bénitólag kellett hogy hassanak. A középkori természetvizsgálóra két dolog hatott különösen bénitólag: az egyik, hogy ha vizsgálatainak eredményei a vallás nézeteivel nem egyeztek meg, azokat nyilvánitani nem volt szabad; a másik meg az, hogy a már ismert és elfogadott természetvizsgálók nézeteiben feltétlenül hinni kellett; azok helyességét vizsgálni ugy nem volt szabad, mint ellenvéleményt nyilvánitani.

E korlátozás meglátszik mindenütt a közép-kor természettani nézetein, az a természettudományokban minden előhaladást megbénitott. Hogyan haladhatott volna elé az anatomia és anthropologia, hol bünül tudták bé, ha valaki emberi hullákat bonczolt fel? Midőn a vallásos hit még nem volt annyira következetes, hogy a világ alkotót minden időben egy és ugyanazonosnak higyje, és a mindenhatónak fenséges törvényeit a józan ész felfogásaitól eltérőleg magyarázta, midőn azt hitték, hogy a mi mára meg van teremtve, holnap már másként teremthető, ilyen fogalmak és tévhit mellett nem lehet csodálkozni azon, hogy kedv sem volt a természet törvényei vizsgálására. A világ egyetemben chablonszerü törvényesség uralkodott, melynek nyüge alatt nem volt szabad még szemlélődni sem.

De ha meg tiltotta a vallás az észnek, hogy gondolkozzék, a képzelgés annál féktelenebbül csapongott. Emberi hullákat nem bonczoltak; az emberi test alkotát tanulmányozni nem volt szabad; mert ennek vizsgálásában az emberi nem lealacsonyitását vélték; de irtak könyveket az angyalok táplálékáról, ruházatáról és emésztéséről. A középkorban a hit sphärája olyan szin-

ben virult és illatozott, melyen a bübájosság ömlött el s melyet napjaink athmosphaerájában hasztalan keresünk. A müvészetre, mint általában tudva van ez a phantastikus kor jó hatással volt. De a positiv tudományokra befolyása megsemmisitő. A képzelet ilyen mértéknélküli felszinrejutásának tulajdonithatjuk, hogy a természettudományok természetes fejlődésükben nem haladhattak előre, ennek a befolyásnak róhatjuk fel, hogy ép és egészséges virágzások helyett áltudománynyá, bűvös magicává vált mind az, a mi ma már természettudomány. Igy lett az astronomiából astrologia, a physicából magia. A képzelet vakitó befolyása még azt a tudományt is elferditette, mely maga a világosság; még a mathematicát is mysticus sötétségbe burkolták. A mysticus mathematicusok előtt a 7-es szám olyan szűzies valami, a minek nincs anyja; a 6-os szám tökélyes egész, és ezért Venusnak szentelték.

A physica, mint emlitők magicával volt vegyitve. A magicát az jellemzi, hogy igyekezett a természettel összeköttetésbe jutni, de egyszersmind megvető gőggel kerülte minden utat, mely ehez biztosan elvezérelte volna. A magicus a szemlélés és következtetés utjait keresztül ugorva akarja a természet életét ismerni, és ha ilyen ugrándozásában a felhevült képzelem visiokat látott, azokról azt hitte, hogy ezek a föld szelleme kinyilatkoztatásai. Ilyen képzelődések realis nézeteket nem teremhettek és a természet iránti érzék és a jelenségek okai után fürkésző vágy az érthetetlenséggel arányban fogyott. A magicus hasonló a világfájdalommal telt természetvizsgálóhoz, és Fausttal igy sohajthat fel: „a mit a természet ki nem nyilatkoztathat, azt belőle emeltyüvel és csavarral nem kényszeritheted ki.“ De éppen az emeltyü, csavar, s röviden szólva a műszerek azok, melyeknek segitségével az ember a természet titkaiba behatolhat. És ez ut az Istennek örök bölcsessége által vezéreltetik. A magicus ellenkező úton rohan, a mennyiben a műszerek az ő szemében nem a természet megfigyelésére szolgáltak, hanem azokat a természetet ostromló eszközöknek tekintette, melyekkel az égbe akart jutni és onnan azután a természetet kényszeriteni akarta a feltétlen megadásra. Hanem a szellem kenyerét csak izzadva lehet megszerezni, s nem az igazságnak kinyilatkozás utáni megismerése, hanem a következetes feltalálások szerzik meg azt az élvezetet, melyet az ember a szellem utján a természettudomány terén elérhet.

A középkorban az astronomia astrologiává vált; a helyett, hogy a csillagok utját, melyek a világürben örök törvények szerint mozognak, tudományos szemmel kisérték volna, a távcső és az égbol-

tozat közé magicus fátyolt vontak, és az összetartó harmonia helyett egy mesés beszélgetést kezdettek, mintha a mindenható a csillagokkal, mint gyermekeivel beszélgetne, s a tudományos vizsgálódás helyébe az az oknélküli tépelődés lépett, hogy vajjon az égi testeknek miféle jelentésök van.

A phantasia játéka által a csillagok összeköttetésbe hozattak a régi istenekkel és ezek nevéről neveztettek el. Az égi testek állása különböző természet és sorshatározat következtében alkotódott, melyek mintha egymással háboruban állanának, a minek kimenetelétől függne a föld és az emberek sorsa.

Jellemző, hogy midőn az astrologia szervezetét a képzelet megalkotta, tagadta, hogy erre egyedül volna befolyása és igy a logicának helyet adott ezzel a disciplinával szemben. De mindamellett a logicailag gondolkozó ész alá kellett hogy magát rendelje egy képzelt alapnak. És e csalóka és bonyodalmas észugrálás és csalárd következtetések által összehozott tudomány oly sokáig fentartotta magát! Alig lehet érteni, hogy még oly egyének is foglalkoztak vele, kiknek kitünő elméjéről és következetes gondolkozásáról az utókor meg van győződve. Nehány példa a mondottakat egészen felvilágosithatja. Csak a csillagok astrologus characterét kell feltüntetnünk: „Saturnus hideg és száraz, mivel a nap melegitő erejétől és a föld nedves kipárolgásától legtávolabb van. Mars száraz és edző hatásu, ezt mutatja tüzes természete, s valóban szine is. Jupiter és Venus nagyon jól vannak vegyitve a melegből és nedvességből. A hold természetéből következik, hogy nedves, mivel az a földhöz legközelebb van és ettől nedvességet vonz; azért a földi testek is tőle nedvességet kapnak és hatása ilyen módon rothasztó."

Ugyan ez az astrologus phantasiája az egyik csillagot him-, a másikat nőnemünek osztályozza; egyikről azt mondja, hogy nappali, a másikról, hogy éjjeli. A mysticus arithmetica és astrologia a régieknek kedvencz tudománya volt, innen keletkezik az is, hogy a sphäráknak zenéje van, — mit a pythagoräusoknál sokat emlegettek.

A középkornak még volt egy kedvencz tudománya és ez az álchemia, a melyből, mint tudva van, a mai chemia származott. Az álchemisták, minden erejöket arra forditották, hogy feltalálják a bölcsek kövét. Ez alatt különben oly anyagot értettek, mely titokteljes erővel a nem nemes fémeket aranynyá változtatná és ebből aztán oly folyadékot nyernének, melynek neve életbalzsam lenne,

melyből a ki innék, nemcsak az életet meghosszabithatná, hanem örök ifjuságot fogna élvezni. És hogy ezt megtalálják, egy téves elméletet állitottak fel, melynek egyik tana igy szól: minden fém kénből és higanyból áll, csak az arány a kettő között különböző és a vegyülési mód szerint, a bölcsesség köve az lesz, a mely ezt a vegyülést ugy fogja vezetni, hogy a nem nemes fémek mind aranynyá változnak. És mig az alchimisták görebjeikben és olvasztó csészéjökben különböző anyagokat olvasztottak össze, ebből nemcsak mindenféle eredménynélküli olvadék jött létre, hanem ezek szemlélésénél is roppant nagy szerepet játszott a mystikus képzelet. Az alchimisták iratait azon szellem lengi át, mi az astrologusokét. Igy az arany, a fémek királya, az ezüst a királyné, egy más anyag a vörös oroszlán. A vegyületeket és bomlásokat ugy tekintették, mint heves küzdelmeket, melyeket az elemek egymással vivnak. Ilyen képleges phantasiához csatolta az ész következtetéseit, és ezt minden logikai látszat nélkül vezette, s közbe-közbe ujabb képzelgés jött:

„Egy vörös oroszlány, egy bátor kérő, langyos fürdőben a liliommal megházasodott. És azután mind a kettő nyilt tüzlánggal nászteremről-nászteremre hurczoltatott.“

Az aranycsinálásnak még tanuk előtti előállitása is vagy egyszerü jóhiszemü csalódáson, vagy pedig épen szándékos csalás utján történhetett. Oly esetekben, hol az öncsalódás játszotta a főszerepet, azt hitték, hogy az arany anyagot magát állitják elé, a mi azonban csalódás volt, mert legfennebb is aranysárga anyagot állithattak elé. Tehát egy ilyen anyagban az alchimisták hitén kivül semmi sem volt arany. Vagy az is megtörtént, hogy az összetett alkatrészekben tudtokon kivül az arany benne volt.

De nem hiányoztak a legaljasabb csalások is. Igy az egyik az olvasztandó anyagot olyan ólom pálczácskával kavarta, mely belől üres volt és aranynyal volt kitöltve. Egy másik a széndarabokba szinaranyot dugott.

Az aranycsinálók hirében álló alchimisták az aranyszomjas nagyok előtt nagy tekintélyben állottak, az igaz, hogy néha be is börtönözték őket, ha egyébért nem is, azért nehogy a titkot másnak elárulják. Megtörtént azonban az is, hogyha az aranycsináló képtelensége respective csalásai napfényre kerültek, azután aranyfüstös ruhában aranyos akasztófára huzták fel.

Sokan az alchimisták közül jellemöket illetőleg gáncsnélküliek s a tudomány szomja által vezéreltetve folytatták kutatásaikat; de

azért mégis az aranycsináló nevet kellett hogy magokra vegyék, mert más uton magokat fenn nem tarthatták. Különben azt se kell feled-nünk, hogy ebben a korban a nép a szerény magányba visszavonult tudóst nem tudta másképpen képzelni, mint aranycsinálót. A közép kort nem lehet azzal a felvilágosodással emliteni vagy csak képzel-ni is, a mi a régi görögök korában volt, vagy jelenleg a mivelt Európában van; mert most már hála a korszellemének az emberek nagy részé-nek a szeme fel van nyilva. A közép-korban a mysticus nyomás a nagy tömeget lenyügözte annyira, hogy minden kedvét elvette az ismeretektől. Semmi összeköttetés a nép és a tudomány emberei kö-zött nem volt. Ők látták a tudomány vizsgálóit; de az utat, hogy miként jutottak a tudomány birtokába, felfogni nem tudták. És igy támadt bennök az a gondolat, hogy az ilyenek valamely titokteljes módon büvölő erők birtokába jutottak és ezért adták nekik azt a nevet: Magicus vagy aranycsináló. Ezeken kivül nem igen volt az il-letőre nézve ez elnevezés valami nagy előnynyel; mert éppen a hány-szor tisztelet és félelem tárgyai voltak, épen annyiszor a legbrutali-sabb üldözésnek és kegyetlenségnek lettek kitéve.

Az alchimisták közül is nem mindenik hitt az aranycsinálás lehetőségében, és hogy kimutathassuk, hogy voltak olyanok, kik nem hittek ebben, nem lesz érdektelen felemliteni, hogy az alchimis-ták miként gondolták a fémek átváltozását. (Azonban a zavar kikerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a középkor tudományos tekintetben nem esik össze a történelem középkorával.) Becher mondja (1670) hogy az alchimisták, kik a fémek átváltozásában nem hittek, el-lene is szegültek e hitnek, és ugy tünt fel az eféle előttök, mint valamely gordiusi csomó. Ezek közül egy igy szólott: ha a fémeknek átváltozó tulajdonságuk volna, akkor ezt már bölcs Salamonnak kel-lett volna ösmernie, ki tagadhatlanul bölcseségben az égiekkel is versenyzett, s mégis mikor aranyra volt szüksége, hajókat küldött Ophirba és alattvalóit is nagy adókkal sarczolta, a mit minden-bizonnyal nem tett volna, ha aranyat tudott volna csinálni, tehát bölcs Salamon a fémek átváltoztatásáról semmit sem tudott, és az ő uralma alatt ez nem is volt ösmeretes. Becher ellenfeleivel szem-ben azt állitja, hogy bölcs Salamon a bölcsesség minden nemét bir-ta, habár kételkedik ő is a felől, hogy a bölcsesség minden külön-legességeire kiterjedett volna. Felhozza például, hogy vajjon bölcs Salamon a könyvnyomtatást és a lőport ismerte-é? Igy vitázik Becher ellenfelével, ki következtetéseit tagadja. Az ophiri hajózás és adóz-tatás még nem zárja ki azt, hogy bölcs Salamon a bölcsek kövét

ne birta volna. Hát valjon Leopold császár, kiről tudjuk, hogy aranycsináló volt, vajjon engedett-é ezért valamit az adóból? S vajjon az ophiri hajózás biztosan megtörtént-e? alig hihető, mert abban az időben ismeretlen volt az iránytű. S vajjon Salamon hajóit csak épen aranyért küldötte-é? valjon nem lehetett-e a hajózásnak gyakoroltatás vagy népismeret a czélja. Erre azt felelik minden bizonynyal, Salamon épen azért küldött Ophirba, mert a bölcsesség követ birta és nem akarta palotájában az aranyat csinálni, hanem a titkot megőrizni, mert a tincturát, mely aranyváltoztató erővel birt, ismerte, és a kész aranyat azután idegen országból hozatta haza. Keletindiában és Amerikában a zsidók korában nem voltak aranybányák.

De mit is küldhetett Salamon idegen országba az aranyért cserepotékául?

És Salamon halála után Rehabeám alatt miért nem folytatták ezen hajózást? Becher egész bizonyosan hiszi, hogy Salamon a bölcsesség követ birta; de titokban tartotta s nem akarta senkinek elárulni, igy találjuk ezt az alchimista vitát feljegyezve a Koppe-féle vegytan történelmében. Igy vitatkoztak a középkorban tudományosan. Magától értetődik, hogy az alchimistai hóbortot mindaddig, mig ilyen vitával és okokkal támadták meg, tévelygéséből észre tériteni nem lehetett.

Lavoissier kezében a mérleggel szállott sikra és megmutatta az elemeket és bebizonyitotta, hogy a fémek is elemek; ezután az aranycsinálásban csak azok hihettek, kik az anyag büvös átváltozását, még valamely érthetetlen módon reméllették, tehát csak a mysticusok, kiknek intelligentiájok a túlcsigázott képzelet alatt tönkre ment. És ennek az iránynak is voltak követői. Egy ujabb költő a közép korról egészen találólag énekli:

Izott a világ, de világosság nélkül,
Az égboltozat vörös-felhő szegélybe diszlett.
Szikrát vetének a szellemek, de szolgák valának,
Ringatták magokat a büszke romokon,
Jogaikat csak a remény tartá fenn.

Egy másik szerző megint e szavakkal jellemzi e kort: „az igazság félve fut régi rejtekébe, mely felett casuisticus hegyek tornyosulnak.“ És a bölcsészet, mely azelőtt egészen az égig emelkedett többé nem volt hallható, elszáradott egészen utolsó okoskodásáig. A természettan elment a Metaphysikához koldulni, sőt még az arithmeticának is le kellett a mysticismushoz aljasulnia. A tudomány szelleme beteg lett, félő tekintettel bámult, tétovázott, szédelgett és meghalt!

A tudomány halála azonban csak tetszhalál volt. A középkor sötét homályában aludott, hasonlólag mint a sötét erdőkben a vadrózsa nem nyilik ki, a tudomány is ilyen varázsálmot aludott, mig a humanisták a reformatio és a felvilágosodás lovagjai álmából felrázták. A vallás terén is a szabad vizsgálódás tért hóditott és békóit a tumánynak szétrontotta. A tévelygés, mely mint egy Alpes nehezült a középkor embereire, megszünt, a szellem hatalma szabad lett.

E kép, melyet mi a középkorról alkottunk, magától értetik, hogy csak egészben és nagyobb részében volt ilyen. Mert a tudománynak modern álláspontja is ama századokban verte gyökerét. Voltak a felvilágosult nézeteknek akkor is bajnokai, kik azonban a tömeggel nem daczolhattak. Az alchimia folytonos küzdelme a dogmatismusnak és a sötét képzelődésnek, és e küzdelem addig tartott, mig a középkori salak leülepedett és a küzdelemből a vegytan, mint tiszta tudomány, előállhatott. E tekintetben mint kiváló alak jelenik meg előttünk Keppler, halhatatlan felfedezője az égi testek utjának. Azonban ő is bármily tudós volt, korának nézeteitől és szokásaitól nem ment, mert hitt az astrologiában és azt üzte. De éppen a mint a középkori tudomány tantételeit igyekezett a józan okosság és vizsgálodás követelményeivel összeegyeztetni, felfedezése az astrologiát teljesen megbuktatta. Feltünő, hogy az az idő, melyben a képzelet és a dogmaticus nyomás nagyban és minden tekintetben a tudományos törekvésekre legbénitóbban hatott, éppen azáltal használt a tudománynak, mert e tévelygésből is állottak elé olyan emberek, mint Keppler. Erélyes szellemü egyének éppen azért, mert a gondolkozás is tiltva volt, hatványozott munkásságra indittattak s szellemük az igazság ösvényére vezette.

Napjainkat a derült nappal hasonlithatjuk össze, a hol a barátságos fény sugarak mindenfelé terjednek ; a középkor pedig egy varázs éjjelhez hasonlitható, a melyben sok szépet is álmodtak, ha bár határtalan zavar volt is ez az álomkép ; egy olyan éjszakához, hol ha fény tünt is fel, nehány perczнél tovább nem tarthatott ; egy olyan éjjelhez, hol a mocsárból bolygó tüzek jöttek, melyek vezérelték bámulóikat ; egy olyan éjjelhez, melyben csillagok fénylettek és a sötétség hatalmát megtörték, s mely csillagok, a tudomány egén e mai napig tündőkölnek ; egy olyan éjjelhez, hol számos máglya tüzét lobogtatták, azzal a gyermekes hittel, hogy az örökös fényt fogják véle kiolthatni.

Valamely szabadságra törekvő nemzet benső életében rendszerént akkor merül fel veszedelem, midőn az egyesült erővel eléggé

erősnek érzi magát arra, hogy az idegen uralmat magáról lerázza. A természettudományoknál is hasonló történt. Midőn a theologia és az auctoritásokban való hittől megmenekült; és midőn annak tudatára jött, hogy a tudományok igazságuk próbaköveit csak magokban hordhatják, ez ifju üdeségben felébredett szellemek a szabad vizsgálódástól és kisérletezéstől elterelődtek és önbecsöknek tulságos érzete olyan térre terelte őket, melyen czélhoz semmiesetre sem juthattak. Ebből azután származott azon bal hiedelem, hogy a természet törvényeit puszta gondolkodás által is fel lehet találni, és a szellemnek szemlélődésre nincsen is szüksége. E nagy szellemi tulbecsülésből eredő tévelygésnek köszöni a természet a bölcseleti iskola létrejöttét, melynek két fő képviselője Németországon Schelling és Oken volt. Olyan természet-bölcselők, mint Schelling, azt gondolták, hogy a természet törvényeit elvonulva egy rideg tudós szobájában is fel lehet találni; megvetettek mindenféle szemlélődést, s kényszeriteni akarták a természetet arra, hogy az ők gondolat rendszereikhez alkalmazkodjék. Ez volt nálok az alap eszme: „A természet, az én vagyok.“ Oken természet philosophiájának jellege szelidebb volt; mert róla nem mondhatjuk azt, hogy a természet szemlélését egészen figyelmen kivül hagyva a természet törvényeit egyedül gondolkozás által akarta volna elérni; hanem az egészen bizonyos, hogy ő sem forditott kellő gondot a természet szemlélésére, hanem nézeteiben is azokat a hiányokat, melyeket a tovább vizsgálódás kitöltött volna, természet philosophiai tévelygésekkel akarta kitömni. A középkor természet philosophusai és vizsgálói hibája abban közös, hogy a vizsgálódást nem méltatták kellőleg. A megkülönböztető jellemzés mindkét irányra nézve az, hogy a mi természetesen kisérlet vagy szemlélés által megfejthető lett volna, a középkor természetvizsgálói és a képzeleti természet-bölcselők rejtélyes titkolódzás által akarták megfejteni. Mindkét fél elvesztette lábai alól a reális alapot és légvárakat kerestek. Az uj természet-vizsgálás az érzékekhez fordult és ezeknek vezérletére bizta magát, hogy ezek vezessék az embert a külvilághoz; mert ezeknek a tapasztalata a gyakori csalódásoktól leginkább megóvhat. Azonban a természet szemlélése távol van attól, hogy csak kizárólagosan az érzékek vezetésére bizza magát. Már a szemlélés magában több, mint látás-szervünk gyakorlása; mert a szemlélődéssel a vizsgálat egyes részei, mint valamely szellemi müködés, ugy vésődik be belsőnkbe. Ha a tapasztalt természet-vizsgálónak szeme valamit megnéz, és vizsgálva a természet tárgyait fontolgatja, a mult időkbeli tapasztalataival összeha-

sonlitja, a mit az ilyen tapasztalás és látás benne felkelt, az valóban több mint érzéki benyomás. Az ész, a szellem ezzel nincs azon veszedelemnek kitéve, hogy magas polczáról lehuzassék; sőt ellenkezőleg az érzékek ezáltal élénkebbek lesznek, sőt nemesbitődnek. Az ujabb természet vizsgálati módszer a szellemnek uralkodó hatalmát éppen nem adta fel, sőt ez uralom csak éppen most emelkedett kellő magaslatára, mióta a puszta elme feszitésen kivül sokkal észszerübb dolgok állanak szolgálatára, melyekkel rendelkezve czélját könynyebben érheti. A szemlélő szerv is élesebb és mélyebben behatóbbá vált, mig a középkor álmadozóinál elbutult.

Ki merné tagadni, hogy az észnek az ujabb természetvizsgáló módszernél is nagy szerepe van. És ez még kiválóbb módon nyilvánul akkor, hogyha nemcsak az egyszerü szemlélő vizsgálódásról van szó, hanem a természetnek magasabb szempontból való vizsgálatáról, hol magát a természet tárgyait és a természet erőit a természetestől eltérő helyzetbe hozzuk, azaz mintegy kényszeritjük, hogy adjon rejtélyességéről nekünk felvilágositást. Minden kisérletezésnél mi egy kérdést intézünk a természethez és éppen e kérdések intézésénél van az a tere az észnek, a hol egész belátását és élességét kimutathatja. Sőt a képzelődésről is elmondhatjuk, hogy mind e mai napig a természetvizsgálásnál szerepet játszik, jó és rosz értelemben véve; mert igen gyakran kész agyrémeit a tapasztalat egyes töredékeihez hozzá füzni, összeköttetéseket és szétbontásokat gyakran hibásan alkalmaz, és olyan következtetéseket teszen, melyek idő előttiek és a melyeknek, érvényt csakis a hosszabb és tüzetesebb vizsgálat szerezhet, de azért a képzelődésnek mégis sokszor igen jó ötleteket köszönhetünk, a melyek tüzetesebb vizsgálódás után szerencséseknek mutatkoznak. Gyakran a vizsgálódásnak merész szárnyakat kölcsönöz a képzelődés, ugy annyira, hogy nélküle az egész lassu ámolygássá válnék.

Igy müködnek öszsze a természetvizsgálódásnál érzék, ész és képzelődés, s valóban bajos volna azt igazságosan eldönteni, hogy melyiknek van egyes eseteknél nagyobb befolyása, s ha valahol itt találók Göthe szavai:

A gondolatszövet csak ugy jő létre,
Mint bármelyik szövészi műremek,
Hol egy nyomás ezer szálat vezet;
A lábitók fel és lejárnak és
A szálak látatlan kereszteződve,
Ezer kötést csinál egy kis ütés.

A vizsgálodásnál a képzelődés mindig önmagától áll elő, mindig készen van az egység utáni törekvésében, hogy egyes dolgokat

egészszé füzzön össze. Az ujabb természetvizsgálási módok előmenetele ezt azonban olyan módon egyenliti ki, hogy a képzelet által öszszeszőtteket még egyszer megvizsgálja.

A phantasia és mellette mint legközelebbi testvére, a speculativ ész most a vizsgálódó kritika ellenőrködése alatt van. Az ujabb természet-vizsgáló módszer szerént az emberi erők öszhangzólag összemüködnek és egyedül azáltal érte el jelenlegi nagy eredményeit a természettudományok terén a szemlélés és kisérletezés, hogy mindazokat az utakat és módokat a maga köréből eltávolitotta, melyektől a középkor term észet bölcselői nem tudtak szabadulni.

A középkor természetvizsgálási módja nem önmagától állott elő, hanem mint egy történelmi gyökérnek nem életrevaló sarjadzásait tekinthetjük. Ha ezt a gyökeret követjük, szálai a classicus ókorhoz, ama nevezetes görög férfiu nevéhez, Aristoteleshez, vezetnek vissza. E hatalmas szellem uralma az egész közép-kor nézeteit maga köré vonta és nézetei még mai nap is igazságoknak tünnek fel.

A szerént, a mint mi Aristotelest mint physicust vagy természetbölcselőt tekintjük, különböző képet alkothatunk magunknak felőle. Aristoteles állattanában a természet szemlélését oly annyira méltatja, hogy más módot az ujabb természetvizsgálatnál sem veszünk észre; ugy hogy ebben az aristotelesi szellem megujulását láthatjuk. Mint physicus, sok tévhitnek vetette meg alapját. Tekintsük csak, miket mond physikai leczkéjében: „mind arról, a mit már tudunk, át kell mennünk arra, a mi előttünk még ismeretlen.“ Ez elve valójában megfelel az ujabbkori természetvizsgálat módszerének. De Aristoteles ezt ily módon folytatja: „az általánosról kell a részletesre átmennünk, és ez általánost illetőleg már a nyelvtanban is találunk valamit; mert a szók dolgokat jelentenek általában és korlátolt alakban.“ És ezután több nagy kérdést állit fel a világegyetemet illetőleg, melyben a szavakat és kifejezéseket minden oldalról és minden irányban szétbontja és felvilágositást ad affelől, hogy ezeket még előtte élő kitünő férfiak mi módon nevezték. E tekintetben tehát Aristotelest is ugy tekinthetjük, mint egy prototypussát a középkor betűmagyarázóinak és komentátorainak.

A világ tökéletességét a következő és valóban eredeti módon vázolja Aristoteles: A világ mind szilárd testekből áll, melyeknek három irányban van kiterjedésök; de a hármas szám a legtökéletesebb, mivel a számok között ez az első; mert az egy még nem szám és a kettő helyett azt is lehet mondani egy meg egy, mig a három az a szám, melylyel mindent kifejezhetünk, és ez ugy van alkotva, hogy

van kezdete, közepe és vége! Itt van a kezdete a mysticus arithmeticának és egyszersmind ez példányképe a valódi természet-bölcselő logicának, melyben a szavak tétovázó értelmezése az irányadó. Egy másik példa, hogy mi módon gondolta és vezette le Aristoteles a négy elemet: Négy dolog között, azt mondja, van hat összetétel. De ez összetételből a két ellentétest, a meleget és hideget a számitásban figyelmen kivül kell hagynunk; s igy tehát csak négy elemet kaphatunk: a tüzet, mely meleg és száraz, a levegőt, mely meleg és nedves, a vizet, a mely hideg és nedves, és végre a földet, mely hideg és száraz.

Egy más helyen a következő megjegyzéseket olvashatjuk: „A természet egyszerü elemeinek egyszerü mozgásai is kell hogy legyenek. S valóban igy is van a tüz és levevegő természetes mozgása fölfelé irányul; de a viz és föld lefelé mozog, mindkettőnek egyenes irányu mozgása van, és ezen az egyenes irányon kivül van körmozgásuk is. Ezeknek az elemeknek mozgása nem tökéletes, ámbár e mozgás sokkal tökéletesebb lehetne, mint amaz elemekéi. A körvonal tökéletes vonal, mig egy egyenes vonal sohasem tökéletes; tehát kell valaminek lenni ebben; mert a köralaku mozgás tökéletes és természetes. Ebből tehát világosan és megczáfolatlanul az következik, hogy a testekben egy essentia van, mely egészen különbözik ama négy elemi testtől, a melyek ennél isteniebbek.“

Ez állitás sajátlagos képzelme a közép-kornak, és most kisértse meg bárki is, hogy emez aristotelesi Quintessentiából a bölcsesség kövét feltalálja.

Ez idézetek elegendők annak a bebizonyitására, hogy a középkor természet bölcsészete mi módon gyökerezett az aristotelesi nézetekben. De mindezek mellett is Aristoteles a legrégibb képviselője marad azoknak a primcipiumokuak, a melyeken az ujabb természet vizsgálódás e mai napig nyugszik; mert nevezetesen állattanában tiszta nézetek vannak megirva.

De hogyan lehessen azt megérteni, hogy Aristoteles egyfelől ugy tünik fel, mint a modern természetvizsgálódás első harczossa, másfelől mint a közép-kori tévelygés megalapitója? E talány megfejtése, hogy a természeti egyed magában egy egész, mely nézeten alapulnak a természetrajzi tudományok; de a természettanban, az egységek idő és helyet illetőleg egymástól szét vannak szórva, ugy, hogy e miatt rajtok az egyszerü természeti szemlélés kimeritő ismeretekre nem vezérelhet; mert a törvények felösmerésére okvetlenül kisérletezés szükséges. Tudjuk, hogy már Aristoteles idejében tettek

kisérleteket; de e kisérleteket a maiakkal nem lehet összehasonlitani, midőn ma már a kisérletek sikerülésére a nagyszerüleg kifejlett technikai készülékek is nagy befolyást gyakorolnak; ezekkel szemben az ó-kori kisérletezés csak bölcsőjében rengett. Igy tehát Aristotelesnek egység után törekvő kutató nagy szelleme azokat az űröket a természet titkaiban, melyeket ma a további kisérletezés előbb-utóbb áthidal, akkor egy-egy képzelemmel tévutra terelhette. E felvilágositás sokak előtt elégségesnek tünhetik fel; de a dolog alapja még mélyebben fekszik.

Valaki azt a kérdést vethetné fel, miért maradtak a görögök a kisérletezésben annyira hátra. Miután általánosan tudva van, hogy e nép rendkivül előre volt haladva mind abban, a mi a művészethez és műiparhoz tartozott? Miért nem viseltetett hasonló szeretettel a kisérletezés iránt is, melyből a tudományos ipar fejlődött ki? Hihetőleg jellemében volt valamely vonás, mely ezzel meg nem egyezhetett. És nem is kell sokáig keresnünk az okot, hogy e jellemvonást kimutathassuk.

A görög életnek egyik nagy ösztöne az individualismus, az éles elkülönités, és a gyors elhatározás. A müvészi törekvésekben ez tiszta zavartalan megelégedést szerzett; s más téren is kitünnek ezek a jellemvonások. Azonban az általános emberszeretetnek ama követelményeit, melyeket a keresztény vallás állitott fel, a görögök ugy látszik nem ismerték. Kosmopoliticus nézeteket, a szivnek ama tágabb érzeteit, melyek nemcsak a nemzetiség gondolatával foglalkoznak, a görögök életében hiában keresünk. Nagy részben csaknem általában egész öntudattal és éleshatárvonással különböztették meg magokat más nemzetektől, főképpen, a mint mondani szokták, a barbaroktól. Abból a czélból, hogy állam eszméjök ideálját minél hamarább megteremthessék elválasztották a népiest a felsőbbbrendütől, és itt is a helyett, hogy azt olyan nevelés által nemesitették volna, mely a társadalom minden rétegébe behatol, a nép között két osztályt állitottak fel, melyek közül az egyik a polgári kötelességeknek és az államügyeknek élt, mig a másik alsóbbrendü munkákat végzett. A vallási dolgokban is az emlitett elv volt az irányadó; az élet minden nevezetesebb tényezőit személyesitették és egy istent alakitottak számára. S vajjon e vonás nem egészen hasonló-e ahhoz, hogy minden egyes természeti jelenségre egy törvényt is csináltak, és hogy minden ily természeti jelenségre egy különös szellemi principiumot alkalmaztak? Ehez járult még az a törekvés, hogy mindent csak mint anyagot akartak felhasználni a gondolkozás gyakorlá-

sára, s mindent csak mint ösztönzőt a bölcsészeti vitatkozásra. Attól nagyon távol voltak, hogy bizonyos számu tényeket gyüjtsenek, hanem a görög philosophiai szellem az egyes természeti jelenségeket észlelve a subjectiv phantasia utján egy egészszé szőtte össze. Eme gyors és téves átalánositás, mely a természetibölcselem téves ösvényére vezette a görögöket, épen oly kifolyása a görög szellemi világnak, mint a milyenek voltak ama dicső müvészeti teremtmények, melyeknek ma romjait is magasztos érzéssel bámuljuk.

De térjünk vissza korunk természetvizsgálására és tekintsük annak termékeit. Egészen a tudományos alapon maradva, elmondhatjuk, hogy az ujabb természetvizsgálási mód minket a természet erőinek egységére vezérelt, de más uton, mint a természet-bölcselem, mert ennek felvilágositó törekvése szócsavarás, amazé pedig tiszta és könnyen felfogható egyszerüség. Tegyünk könnyebb megérthetés céljából egy kisérletet; csak egy tekintetet kell vetni a gőzgépre és az elegendő arra, hogy müködésére figyelve megérthessük, hogy a meleg mozgást idéz elő. A mozgás pedig megint meleget idézhet elő, mert a mint tudva van, ha a testek összedörzsölődnek, meleg származik. A villanyosság meleget és fényt gerjeszt, a mint ezt a villámlásnál is lehet észre venni. És ismét a hő által, mint az a physicai kisérleteknél megmutatható, villanyosságot lehet előidézni. Tehát egy természeti erő a másikat elé tudja hozni. De az előidéző és előidézett nem olyan viszonyban vannak egymással, mint ok és okozat, hanem sokkal szorosabb viszonyban. Bizonyos mennyiségü melegség, midőn mozgást idéz elé, bizonyos mennyiségü munkát is eszközöl és igy a meleg mechanicus munkát és a mechanicus munka a meleget hozza elé, és ez átváltozás az átváltozandókat illetőleg mindig határozott számok szerint történik. Ez arányban változtatja a hő a vilanyosságot és a villanyosság a hőt, a mit ezelőtt különböző természeti erőknek neveztek, az mostan egy és ugyanazon erőnek különböző alakja, és ezek a különböző alakok egymást fel birják váltani. E tények mintegy elvitázhatatlan bizonyitékai a természeti erők egységének. És e felfogás nem valamely poeta álma, vagy pedig valamelyik természetbőlcselő feljegyzett hagyománya, hanem exact vizsgálódásnak az eredménye.

Csak egy pillantást kell vetni a jelenkorra, azaz a mi mindennapi életünkre, hogy azokat a nagyszerü gyakorlati vivmányokat megösmerjük, melyeknek létrejövetelét mind az ujabbkori természettudományoknak köszönhetjük. A tér és idő mindinkább megszünik akadály lenni; mert gondolatainkat villám gyorsasággal tudjuk a legtá-

volabbi helyekre küldeni, a sötét éjszakákat mesés fénynyel tudjuk megvilágositani, az éjszakát nappallá tenni. Mindez csak ugy volt elérhető, hogy az emberiség maga körül eloszlatta a középkor sötét homályát és a természet életét üde és gondolkozó észszel kezdette vizsgálni.

Az ujabb nézetek a természet felől a belső életre is hatalmas befolyást kezdenek gyakorolni és sok tekintetben felszabaditólag hatnak.

E nézetek eredménye mindenekfelett a babona megsemmisitése. A természet vizsgálása szövetkezve egészséges bölcsészettel megállapitotta azt az igazságot, hogy az összes világ-egyetem minden nyilatkozataiban , örök és változatlan törvényeknek van alávetve. És ezzel a babona gyökerét semmisitette meg. S e szabaditó munkáját a természet-tudomány ugy végezte el, hogy a hitet semmiben meg nem sértette.

Természetesen a hit alatt nem a dogmai formákat kell érteni, hanem a vallásos hit lényegét, mely mintegy benső és idealis magva az emberi érzelemnek, s mely minden benső érzelmek közül leginkább össze van nőve a miveltebb emberek szivével. A hit az emberi érzelmeknek a mentő-horgonya, mely nélkül szép és magasztos lehetetlen lenne az emberi életben. Vajjon barátság hit nélkül gondolható-e ?

A hol hiányzik a jónak hite, ott az ész a legnemesebb törekvéseket is a porba rántja és csakis a képzelemben talál magának szolgálatrakész segédet. És más oldalról vajjon valamely nemesebb czélra törekvés, a hű kötelesség-teljesités, mely magát semmi által elriasztatni nem engedi, vajjon ez nem a hit gyümölcse-e ? Lehetne-e érteni, hogy meggyőződéseért az ember a földi javakat, szerencsét és életét is feláldozza, hogy ha ez a meggyőződés nem valamely rendithetetlen benső hiten alapulna, azon a hitem, hogy létezik valami, a mi nem látható ? Hol a természettudományi elv, mely a hitet megtámadná ? Mert a hit az, melyből minden nagyszerü támadott, s mely mindenkit lelkesitett, ki azt valóban szivében hordozta. Tehát ismételhetjük, hogy az ujabbkori természettudományok a babonát kiirtottak a nélkül, hogy a hitet megtámadták volna.

Egyébiránt a babona forrásai nem az emberi lélek felületén, hanem mélyében vannak. A világ összefüggését áttekinteni, az idő szövőszékének titkos mozgását kilesni, betekinteni ama titkos mühelybe, hol a sorsot szövik, készitik és kovácsolják, látni azt, miből az élet fakad: ez volt örök időktől, mire az emberi lélek buzgón és

olthatatlan vágygyal törekedett. E tudományszomj csak akkor fajul babonává, ha az ember lázas sietségében tévutra jut, melyen a képzelet hallatlan dolgokat vél látni, hallani stb. és hogy átjuthasson azon az örvényen, mely a természet által adott álláspont és valamely idealis czél között lebeg, a képzelet szárnyaira bizza magát. Az ujabb természet-vizsgálás ama magasztos czélok egyikéről sem mondott le; és sikerült is neki ez örvényeket sok helyen szilárd alapra támasztott valóságokkal áthidalni.

Az alchimisták egyszerüleg varázsszereket kerestek, melyekkel a nem nemes fémeket aranynyá varázsolhatnák. Az alchemia mysticus ködéből győzedelmesen bontakozott ki a chemia. S valóban ki merné tagadni, hogy ilyen módon sikerült látszólag értéktelen anyagból aranyat csinálni: A kereset források bősége, az ipar egész virágzása a chemiának sokat köszönhet. Meg kell vallanunk, hogy az ujabbkori térmészetvizsgálat valósitotta azt, a miután a középkor fekete mesterei a sötétben hasztalan törekedtek.

A magicus minden korlátot le akart rázni, mely véleménye szerint közte és a világ szelleme közé emelkedett. És a fensőbbség egy bizonyos érzetével követelte, hogy a természettel ő ugy érintkezék, mint valami lelkekkel; de tévedett az eszközökben vagy jobban mondva megvetette az eszközöket, melyek e téren egyedül czélra vezetők. A mire hasztalanul törekedett, az ma már valóságban a közélet gyakorlata. Valahányszor kisérletezünk, mindannyiszor a természettel benső összeköttetésbe lépünk, kérdést intézünk hozzá, és kérdésünkre tiszta és érthető választ nyerünk. A mi füleink némák és süketek a Sphärák zenéjét hallani. Az astronomusok az égboltozatot megtisztitották és elüztek minden astrologus lelket.

Az istenek szeszélye helyére a törvény lépett, és csak ennek uralmát ismerve tekintünk az égre, melynek fénye örök és magában nyugodt harmoniája a világnak.

A szellemektől megszabadultunk, de a Szellem megmaradott. S magának a felvilágosodásnak is a szelleme, mely sok száz esztendő csendes és viharos forrongásainak az eredménye, miután a legsürübb ködön győzedelmesen áttört, állandóan köztünk fog maradni és többé el nem nyeli a középkor éjszakája.

Dr. BARTÓK ISTVÁN.

A THEOLOGIAI FACULTÁSOK ELNÉPTELENEDÉSE OKAI NÉMETORSZÁGON.

„Forgó viszontagság járma alatt nyögünk, Tündér-szerencsénk kénye hány vet.“ Berzsenyink e szavait igen érdekesen illustrálja a theologiai studiumok sorsa az ujabb időben. Érdekes és tanúságos lenne szemlét tartani a fölött, hogy a középkor legnevezetesebb és leghatalmasabb studiuma, a theologia, minő rang- és értékbeli átalakuláson ment keresztül az ujabb időkben. Ezuttal vessünk futó pillantást az utolsó ötven év alatt Németország egyetemein történt oscillatiójára[1]) Conrad statistikai adatai szerint, melyek épen száz semesterre szólanak. A theol. facultások voltak azok, melyekre egyideig áradatként tódult az ifjuság, mely később annyira megapadott, hogy e facultások elnéptelenedését, mint valóságos csapást, nyilvános gyülésekben szintugy, mint az irodákban, a napi sajtóban és röpiratokban tüzetesen tárgyalták, okait fürkészték.

A következő számok eléggé tanusitják a német theol. facultások népessége árapályát; volt ugyanis:

Prot. theologus		Kath. theologus	
1831-évben	4147	1831-évben	1801
1851/2-ben	1631	1840/1-ben	866
1860 „	2520	1849/50 „	1339
1876 „	1539	1860/1 „	1209
1882/3 „	3168	1879/80 „	619

Nagy időközöket véve fel, a táblázatos kimutatásokból kitetszik, hogy 1831-től 1840-ig átlag Németországon sokkal több prot. theologus tanult (2879), mint 1871-től 1880-ig (1794). Mig a harminczas évek elején Németországon minden 100,000 protestánsra kb. 15,6 prot. theologus esett, a hetvenes évek végén csak hat-hét. A tulajdonképeni Poroszországban még kedvezőtlenebb az arányszám, mert a harminczas években minden 100,000 prot. főre 19,39 theol. tanuló esett, holott 1876—81-ben az arányszám 5,11-re olvadt le. Az is sajátszerü, hogy jóllehet Berlin és Lipcse dicsekszik a két legnagyobb egyetemmel, mégis Halleban több theologust találunk, mint

[1]) Das universitäts studium in Deutschland während der letzten 50 jahre von Dr. J. Conrad, Professor zu Halle, Jena, 1884.

Berlinben; és több kis egyetemen aránylag szintén kedvezőbb a theologusok száma, mint a most emlitett központokon. Hadd mutassák ezt a következő számok, melyek 1883-ra szólanak.

Theologus.

Berlin	459	Göttinga	197
Erlangen	305	Breslau	127
Bonn	109	Jena	127
Greifswald	129	Lipcse	638
Giessen	68	Heidelberg	54
Marburg	139	Königsberg	158
Halle	488	Rostock	50
Tübinga	366	Kiel	72

A most felhozott számok, magukban véve, csak a theol. studiumok hanyatlásáról szólanak, de a hanyatlás okairól hallgatnak. Még a mult században a theologia volt a vezérstudium, mind rangjánál, mind a professorok számánál és magasabb fizetésénél fogva. Különös tisztesség volt a facultás tagjának lenni, s még azok is, kik különben nem kivántak lelki pásztorok lenni, hanem kiváltképen philosophiát és philologiát tanultak, rendszerint a facultás tagjai lettek. A tanitók nagyrészt a theol. facultásból kerültek ki. E részben annyira mentek, hogy a mult században Halléban mind a mellett, hogy a philos. facultásban kiváló férfiak voltak (pl. Wolf Ker.), a philos. facultásnak nem volt külön anyakönyve (album), hanem az öszszes philologusok, sőt mathematikusok is a theol. facultás anyakönyvébe voltak beigtatva, ugy hogy a tanulók három facultásba osztattak be. Ez a hagyomány, ugy tetszik, hogy e száz elején is érvényben volt. Annyi bizonyos, hogy a theol. facultásba beigtatott tanulók nagy száma, még a huszas években is, teljességgel nem a papi pályára lépett, s a kik tanitói pályára szándékoztak, azok is feles számmal iratkoztak be, tisztán a theol. tanulmányok hallgatására. E mellett szól ama tény is, hogy mind a mult században, mind a jelen száz elején a legkiválóbb philosophusok eredetileg theologusok voltak. Az utóbbi évek alatt azonban ez a helyzet a theologia rovására megváltozott. A középiskolai tanitóktól nem követelték többé e studium hallgatását s beérték a tisztán philologiai készültséggel.

Ez a mélyreható átalakulás nem hirtelen történt, hanem lassan és fokozatosan s a különböző tartományokban más-más időben. Észak-Németországon korábban, mint délen. Legkésőbben az ötvenes és hatvanas években talán Würtembergben történt, hol jelenleg is

nagy száma müködik az oly középiskolai tanitóknak és igazgatóknak, kik a theol. facultásból kerültek ki.

Sajnálatra méltó az a tagadhatatlan tény, hogy ma már a tanulók nem tekintik előnynek a theol. facultás tagjának lenni. A kinek nem czélja pappá lenni, vagy életét merőben theol. studiumoknak szentelni, az olyan ma már nem iratkozik be theologusnak. Ez az egyik oka annak, hogy az utóbbi ötven év folytán a theologusok száma megapadt, ellenben a philos. facultás népessége megszaporodott a nélkül, hogy az ifjuság hajlamában az illető életpályák iránt változás történt volna, vagy hogy az egyetemi theologusok megfogyatkozott számából a valódi papjelöltek száma csökkenését következtethetnők. Igaz, hogy a papjelöltek száma a hetvenes évek elején megapadott; de ezt más okoknak kell tulajdonitanunk.

Kétségkivül főoknak tekinthetni, hogy a legtöbb papi állomás nyomorúltul van javadalmazva. E részben igen elriasztólag hathatott a tanuló ifjuságra az a nagy űr, a mi a csekély számu gazdag jövedelmü egyházakat a merőben koldus vagy szegényes kenyeret adóktól elválasztja. Való, hogy a többi hivatalnokok, nevezetesen a tanitók javadalmazása sem volt fényesebb; de mihelyt a papi pályának más kedvezőtlen mozzanatai is felszinre kerültek, a gyarló javadalmazás annál szembeötlőbbé vált. Hiszen Kurhessenben még a hatvanas években is 470-re rugott az oly egyházak száma, melyek átlag 553 tallérnál több jövedelmet be nem hoztak.

A mondottakhoz hozzá kell venni a pénz értéke csökkenését, s ugyanakkor az életfentartás nehézségei növekedését s azonnal kiviláglik, hogy ezek a körülmények a közel multban annál hathatósabban csökkentették a papi pálya tekintélyét, minél könnyebben juthatott valaki más pályákon, mondhatni, busás jövedelemhez. Nem csuda tehát, ha kivált a hetvenes években a közgazdasági felvirágzás idején, különösen szembe tünt a theologusok számában bekövetkezett apály. Igen érdekesen megmagyarázza ezt az a tény is, hogy például a hallei theologusok szülői közt a mondott időben igen kevés akad kézmives és földmives. Az u. n. „Gründer Zeit" korában, a kézmivesek gyermekei csak 23.4 %-ék, holott azelőtt 75—80 %-al szerepeltek; a földmivesek gyermekei csak 21.8 %-al, holott azelőtt 55—90 %-al. Azonban mindkét társadalmi osztálynak a legújabb időben meg kezdett jőni bizalma a papi pálya iránt, illetőleg saját helyzetöket annál sokkal rosszabbnak találják. Ugyan ezt mondhatni az iparosok, kereskedők és földbirtokosokról is. Mig 1832—33-iki években a nevezett életpályák köréből egyetemekre ke-

rült hallgatók 40.2 %-ka tanult theologiát, addig 1872—76-ig csak 9.7 %, 1877—81-ig 14.5 %-ra nevekedik e szám.

A theol. studiumok hanyatlására az is nagy hatással volt, hogy az egyetemi jótétemények és ösztöndijak a drágábbá vált életviszonyok között nem voltak elegendők arra, hogy a szegény sorsu ifjak belőlük kijöhessenek.

A felsorolt külső okokhoz nem csekély fontosságu belső okok is járultak. Ide számitjuk a mivelt osztályoknak szintugy mint a társadalom alsó rétegeinek megfogyatkozott vallásos érzetét; továbbá a scepticus korszellemet, mely jóformán már a középiskolákban megragadja az ifjakat, s ennélfogva mind a protestáns, mind a catholikus részen nem csekély mérvben hatott rontólag a theologiai pályára, kiváltképen Észak-Németországon.

Azt sem tagadhatni, hogy a theologiai studiumok hanyatlásához jelentékenyen járult a természettudományok gyors fejlődése is, nyomon kisérve oly eredményektől, melyeknek nagyobbrésze a ker. egyház dogmáival összeférhetetlennek tetszett. Tetézték e bajt azok a megvető támadások, melyeket e tudományok szószólói ismételten szórtak az egyház ellen, a melyek a népképviseletben s a nyilvános gyülésekben viszhangozván, megtalálták utjokat a nép szivébe. Természetes, hogy ilyes behatások következtében a közvélemény mind kevesebbre becsülte a papi pálya magasztos hivatását. Különösen elriasztólag hatottak az ifjuságra a theol. és egyház-politikai irányzatok között felmerült éles ellentétek. Kiváltképen Poroszországban tünt fel ez a baj, minekutána ott a legfőbb egyházi hatóság türelmetlensége menthetetlen szigorral vonta kérdőre a papságot a dogmától való bárminemü eltéréséért, holott az idő szelleme mind hathatósabban követelte a türelmességet.

Hogy mind ez okok ellenére is a prot. theologiai fakultások népessége legújabb időben jelentékenyen emelkedett, azt következő okokból magyarázhatni. Mindenek előtt az egész német földön kétségtelenül mutatkozó cónservativ irányból, mely az utóbbi tiz évek egyháziatlanságával szemben visszahatásként szerepel, minthogy azt az alsóbb osztályok social-demokratikus és materialistikus forradalmi irányzatai kútfejének tartották. Azt sem tagadhatni, hogy az utóbbi években élessé vált hitfelekezeti ellentét a catholicismus és a semitismus ellen, jóllehet nagy mértékben szégyenletes volt a német nemzetre, a protestáns tudatra élénkitőleg hatott. Akármint itélje is meg valaki a legujabb időben keletkezett antisemistikus irányzatú ifjusági egyesületeket, annyi bizonyos, hogy azok

a fölébredett egyházi szellem hirnökei, s annyira legalább is alkalmasak, hogy a theologia zászlója alá csoportosult ifjuságot elzülleni ne engedjék.

Ezt a most emlitett mozgalmat támogatta az a körülmény is, hogy a kereskedelem és ipar pangásnak indult, s hogy másfelől a többi studiumok körében semesterről-semesterre mind inkább érezhetőbbé vált a tultömöttség. Az oly ifjak, kik bizonyos disciplinára való valamely hajlam nélkül mindenképen tanulni akartak (s az ilyenek száma igen nagy) kénytelenek voltak választani a minden javadalmazás nélküli hosszas hivatali gyakornokoskodás, vagy a szegényes fizetéssel járó, gyors alkalmazásra kilátással csalogató papi pálya között. Hozzá járul ezekhez, hogy a papi javadalmazások legtöbb országban, ha mindjárt csekély mértékben is emelkedtek. Poroszországban jelenleg a minimum fizetés 1800 márkára rug (900 frt), holott még 1875-ben is 1000-nél többre ment a csekélyebb jövedelmü állomások száma. Öt évi szolgálat után a fizetés legalább is 2400 márkára nő, husz évi szolgálat után 3000 márkára. A hol a község nem birja ezt a fizetés emelést, ott az állam pénztára pótolja.

Bajorországban is a minimum fizetés jelenleg 1543 márka, holott még a hetvenes évek elején is alig rugott 8—900 márkánál többre. Badenben a papi jövedelem a hetedik szolgálati évig csak 1600 márka, de attól kezdve a tizedik évig 1800-ra, a tizenötödikig 2200-ra, a husszadikig 2600-ra emelkedik, ugy, hogy több mint harmincz évi szolgálattal 3600—4000 márka jövedelem jár, ide nem értve a mellék jövedelmeket. Szász-Weimarban 1883. január 1-től fogva a papi legkisebb fizetés 1700 márka, mely öt évenként 200 márkával növekedik egész a 25-ik évig, midőn 2700 márkára szaporodik.

A felső iskolák tanitói, valamint a birák is sokkal jobban vannak javadalmazva, mint a papi állomások; csakhogy amazokra az állomásokra hosszasabb előkészület és több évi segédi müködés (a biróknál fizetés nélküli assessorkodás) után juthatni. Egy ujonnan kinevezett biró rendszerént egy öt évig szolgált pappal tehető párhuzamba. A főiskolák tanitói hivatalba lépéskor átlag 1800 márkát huznak, a mi lassanként, 4500 márkáig emelkedik. A kisebb városokban az igazgatókat 4950, nagyobbakban 5550, s Berlinben 6600 márkával dijazzák.

Mindeme viszonyok következtében a papok gyermekei ujból mind nagyobb-nagyobb számmal követik atyjok életpályáját. Mig az épen nem régi időben a hallei theol. között 72—80% volt pap fia, 1872—76-ban már csak 44, 2%, de 1877—81-ig e szám 58, 3%-ra

emelkedett. Az akad. miveltségü tanitók fiainak több mint fele tanult régen theologiát, de már 1872—1876-ig csak 11, 5% s jelenleg 13, 4%.

A cath. theologiai fakultások elnéptelenedésére a fent emlitett okok mellett nagyban hatott az ugynevezett cultur-harcz, mely hallgatólag számüzte a papjelölteket is, ugy, hogy utóbbi időben csak Innsbruckban mintegy száz németországi ifju tanult theologiát. Az állam és egyház közti küzdelmek igen természetesen az ostrom állapotban levő ország egyetemei látogatását csak akadályozták. Ez az oka, hogy 1874 óta a cath. papi rendek tagjai feles számmal huzodtak Hollandiába, Belgiumba, Angolországba és Amerikába. Hogy e kivándorlás mily nagy mértékü, kitünik a következő számokból:

	100,000 cath. lakósra cath. tanuló	pap	100 papra tanuló
1828	13,7	110	12,3
1834	10,1	111	10,2
1840	7,8	98,7	7,7
1867	8,0	94,0	8,6
1881	3,2	83,6	3,8

A tanulók száma jelenleg oly csekély, hogy a cath. papság rövid időn kipusztul és állomásaik legnagyobb része betöltetlen marad, ha egy kedvezőbb fordulat be nem következik. És ez a szomoru esemény annyival gyorsabban be fog következni, mert az üres állomásoknak külföldiekkel való betöltése, a mi ezelőtt megtörténhetett, ma már teljes lehetetlen.

Sajátszerü, hogy Austriában is hatalmasan hanyatlott a cath. theologia studiuma. A hat, illetőleg hét osztrák egyetemen (Bécs, Grátz, Innsbruck, Prága, Lemberg, Krakkó és Csernovicz) a hetvenes évek derekán nevezetes apály állott be a theol. tanulók számában; s jóllehet az ujabb időben valamivel javult a helyzet, de mégis távol áll a normális mértéktől. E chronihus baj okait H e i n e r igen érdekesen fejtegeti s első sorban abban találja, hogy a modern néptanitó a maga modern népiskolájával főszerzője a pap-hiánynak, minthogy sokakat tölt el liberális és egyháziatlan korszellemmel. Másod sorban a költséges tanulást okolja, a mi megakadályozza, hogy a cath. klérus jelenleg is mint régebben történt faluról jött tanulókból egészitse ki magát, ez a körülmény annál nyomatékosabb, mert, mint Heiner konstatálja, a r. cath. papság legnagyobb részt az alsó

osztályok (földmivesek, kézmivesek) gyermekeiből szedi uj tagjait, ellenben a prot. papság, főként a mivelt osztályból.[1])

Egy további nevezetes akadály a prot. és r. cath. papság közti principialis különbség, az u. n. nőtlenség, mert mig a prot. papok, mint atyák, az összes prot. theologusoknak 30—40%-át szolgáltatják, ez a szám tökéletesen elesik a r. cath. papságnál.

Még egy állandó nyomasztó és a papi pályától elriasztó körülmény a káplánok gyarló javadalmazása és ennek megfelelő inséges helyzete. A káplàni tiszta jövedelem — ugymond Droste — oly csekély, hogy csak nagy ritkán ér fel egy közönséges munkás vagy szántóvető jövedelmével.

Végül okozza Heiner az államegyházat és az általános hadkötelezettséget, mint a melyek legtöbbet tettek arra, hogy a papi pálya ideális része elnyomorodjék. Az a tény, hogy az állam minden tanintézetre rátette a kezét, meglehetősen zavarólag hat a catholicus egyházra, mert papnöveldéket nyithat ugyan, de bennök a felügyelet sokkal inkább állami, mint egyházi. E miatt a catholikus parlamenti tagok, a porosz képviselő házban, a folyó évi február hóban tartott költségvetési viták alkalmával is éles szemrehányásokat tettek a kormánynak.

Nem akarom levonni a theol. studiumok hanyatlását okozó fent elésorolt okokból a következtetéseket; azt hiszem azonban, hogy minden commentár nélkül is elég érdekesek arra, hogy rólok gondolkodjunk, — s hazai viszonyaink között a belőlük merithető tanuságokat levonjuk.

FELMÉRI LAJOS.

---

[1]) Mint Heiner elbeszéli, egy német gymnasium végző növendékei között akadott egyetlenegy, a ki theologus akart lenni. Tanuló társai azonban öszszeállottak, pénzt raktak össze s földhöz ragadott társukat segélyezték, hogy bányászatot tanulhasson. Ily módon tanusitották egyházellenes gondolkodás módjukat.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK AUG. 31 S SEPT. 1. 2. NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSÉRŐL.

A gyülést a főt. püspök ur nyitotta meg a következő beszéddel:

„Méltóságos és Főtisztelendő Egyh. Főtanács!

Legyenek üdvözölve egyh. Főtanácsunk egybegyült tagjai az atyafiui szeretet legmelegebb érzésével.

Egy év után ismét együtt vagyunk, hogy egyházi dolgaink felett tanácskozzunk, s vallásközönségünk érdekeit legjobb meggyőződésünk szerint előmozditsuk, vagy az apostollal szólva: „az előttünk álló czél felé tovább igyekezzünk.“ Ez a czél, bizonyára, nem csekély. Mert habár egyházunk kisded hajóját ez idő szerint nem csapkodják azok a hullámok, a melyek a multban annyiszor elmerüléssel fenyegették s megmentésére hitelődeinknek minden erejöket, összes tehetségeiket gyakran az önfeláldozásig ki kellett fejteniök, annak bölcs kormányzása, biztositása, folytonos javitása ma is komoly gondot ad. Abban a nagy versenyben, mely a társadalmi élet minden térein kifejlődött, megállani, a korszellem által követelt s napról-napra fokozódó igényeknek megfelelni, bebizonyitani azt, hogy mi unitáriusok, számunk aránylagos csekély volta mellett is a közvélemény itélőszéke előtt számot teszünk, hogy a közmivelődés terjesztésének, a hazafiui erények ápolásának s a valláserkölcsi élet gyümölcsöztetésének szerény bár, de hasznos munkásai vagyunk, ez ma szintannyi erélyt, buzgóságot és áldozatkészséget igényel tőlünk is, mint igényelt hitelődeinktől egyházunknak a vészek és viharok között fenntartása, erre nekünk is, mint nekik, közügyeinkért lelkesülni, szent vallásunkért szeretettel hevülni, egyházunkért tenni és áldozni készeknek kell lennünk. E szent és nemes munka vár reánk most is. Egyházi főtanácsaink vannak első sorban arra hivatva, hogy vallásközönségünk szükségeit számba vegyék, azokat a lehetőleg kipótolják s a kor által igényelt bölcs határozatok s a szükségnek megfelelő czélszerü intézkedések által annak javát és előmenetelét, fejlődését és virágzását évről-évre elősegitsék, munkálják és biztositsák.

Adja a Mindenható, hogy jelen Főtanácsi gyülésünk is megfeleljen a maga nagy és üdvös rendeltetésének s azok a törvények és parancsolatok, melyeket ez alkalommal fogunk elhelyezni hitszövetkezetünk frigyládájába, teljesen méltó helyet foglaljanak el abban, s ne csak a jelen szükségeit fedezzék, hanem a jövőnek is zálogául és emeltyüül szolgáljanak. E végre vezéreljen mindnyájunkat az igazság, a szeretet és az egyetértés szent lelke. Ne legyen itt más tanácsadónk, mint az erős meggyőződés és a megvesztegethetlen lelkiismeret. Ha vitatkozunk, legyen az tárgyilagos, menten minden sze-

mélyeskedéstől, bizonyságául annak, hogy egymást nem bántani, hanem segiteni akarjuk. Ne vonjuk kétségbe senkinek jóakaratát, de ne is adjunk okot senkinek arra, hogy a mi jóakaratunkat kétségbevonja. Mutassuk meg ez alkalommal is, hogy bennünk Istennek lelke lakozik s csak egyérdekünk van: anyaszentegyházunk dicsőségének munkálása által Isten országának terjesztése. Minthogy tanácskozásaink rendjén bő alkalma lesz egyh. tanácsos afiainak a Főtanács tárgyaival megismerkedni, nem látom szükségét azokra is kiterjeszkedni. Valamint a közelebb lefolyt év eseményeit, munkáját és eredményét sem részletezem, mert azok a nemsokára felolvasandó évi jelentésekből s a megvizsgálandó jegyzőkönyvekből szintén kitünnek. Hanem ismételten üdvözölve az egybegyült tagokat, szeretett atyámfiait, a jelen Főtanácsi gyülést ezennel megnyitottnak nyilvánitom."

Az élénk figyelemmel és nagy tetszéssel kisért megnyitó után felolvastattak a Képv. Tanács egy évi müködéséről tett jelentések:

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és főt. egyházi Főtanács!

Legutóbbi zsinati főtanácsunk óta Isten kegyelméből lefolyt egyházi évünkről van szerencsém szokásos jelentésemet a következőkben előterjeszteni.

1. Belső emberek változása:

a) Lelkészeink közül Kozma Elek volt datki lelkész afia elhalálozván, helyébe Mózes Mihály; Vitális Mihály és Koronka Antal, hajlott koruk s ezzel járó erőtlenségük folytán, a 40 éven is már tulhaladott lelkészi szolgálatuk után megérdemelt nyugalomba bocsátott lelkész afiai helyébe Martonosra Gábor Albert, Toroczkóra Gál Miklós papjelöltek rendeltettek ki. Ezek szerint ez évben 3 papjelöltünk nyert alkalmaztatást. Egyikök Gál Miklós pár hóval ezelőtt érkezett haza Angliából, hol angol atyánkfiai segélyével, az ők londoni lelkészképző intézetökben három évet töltött, s mint ilyen az első, ki vidékre lön alkalmazva.

b) Iskola-mestereknek kirendeltettek, mult évi jelentésem rendjén üreségben lévöknek jelzett, Szt.-mihályfalvi, alsó-járai és kilyéni eklézsiáinkba: Máté Sándor, VIII. gymn. oszt. tanuló, Árkosi János vacans és Nagy Sándor szt.-benedeki isk. mesterek. Ezen atyánkfiaira nézve különben az isk. mesterség inkább csak czim, mert miután a nevezett községekben részint állami népiskolák vannak s azokban mint ilyenben külön rendes tanitók vannak alkalmazva, az ők tisztök alig terjed ki egyébre az énekvezérségnél, Gyepesről és Muzsnáról a községi tanitók, kik egyszersmind azon ekklézsiáinkban énekvezérek is voltak, eltávozván, a helyökbe megválasztott községi tanitókat Nagy Sándort és Zsakó Jánost hasonlóképpen énekvezérségre is kineveztem. Alsó-Boldogasszonyfalván az isk.-mesteri állomás üreségbe jövén, épen az elébb emlitett Zsakó János, muzsnai tanitóvá lett megválasztásával, helyébe Benczédi Mózes képezdei volt

tanulót rendeltem ki ideiglenes minőségben tanitói oklevél megszerzése feltétele alatt. Végre Séra György désfalvi és Darkó Dénes szt.-ábrahámi isk.-mester atyánkfiai elhunytával a halál is két iskolamesteri állomást üresitvén meg, ezek helyébe Dézsfalvára Péter József, Szt.-Ábrahámra Tóth Vilmos a sz.-keresztúri állami tanitó-képezdében végzett ifjakat rendeltem ki, hasonlóan a tanitói oklevél megszerzésének kötelezettségével.

c) Ürességben van jelenleg a kaali, pipei és szt.-benedeki isk. mesterség. Kaalban Marosi Zsigmond állami nyugdijba lépvén, helye az ekklézsia kérésére Szt. Mihály napig betöltetlen hagyatni határoztatott. Pipén községi iskola állitása van munkába véve. Szt.-Benedekre a csekély jövedelmü állomásra nem tudtam vállalkozót kapni.

2. Papi szigorlatot az $188^3/_4$ isk. év végén Pál Ferencz három évet végzett papnövendék tett le, elégséges eredménnyel. A papi szigorlatoknak jövőre a három éves tanfolyam bevégzése után a 4-ik évben tartása iránt tanártársaimmal egy javaslatot adtam be az E. K. Tanácsnak, mely a papi szigorlatoknak az eddigieknél czélszerübb s az ügy fontosságának megfelelőbb szabályozására irányul. E javaslat jelen egyházi főtanácsunk egyik tárgyát fogja képezni. Papjelöltjeink száma különben ez idő szerint 8.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1883-dik évben.

A.) Kereszteltetett: a) fiu 1117
b) leány 1114

együtt: 2231 ujszülött; 113-mal több mint 1882-ben. Ezekből házasságon kivül született 244, s igy sajnos, hogy mint rendesen most is több $10^0/_0$-nál.

B.) Konfirmáltatott: a) fiu 470
b) leány 429

együtt: 899, több 129-el mint 1882-ben.

C.) Összeeskettetett a) mentvéynyel 259
b) hirdetéssel 340

együtt: 599 pár, több 87 párral, mint 1882-ben.

D.) Meghalt: a) férfiunemből 724
b) nőnemből 665

együtt: 1389, kevesebb 352-vel, mint 1882-ben s igy ez év a halandóságra nézve nagyon kedvező volt.

E.) Átállott hozzánk 171
" töllünk más vallásra 38

E szerint átállás utján 133-al szaporodott egyházunk népsége.

H.) A lélekszám az 1883. évi adatok szerint tesz 55,245-öt
" " 1882. " " " volt 54,579

s igy a gyarapodás: 666

Tekintettel arra, hogy a szülöttek 832-vel multák fejül a meghaltakat s átállások utján is egyházunk 133 lélekkel szaporodott: a

többletnek nem 666-nak, hanem 965-nek kellene lenni. De még e különbözettel sem üti meg a lélekszám az 1880 évi népszámlálás adatait. Ennek oka az, mert ekklézsiáinkon kivül élő hiveinkről pontos kimutatást vezetni szinte lehetetlen is.

4. A mult évben vizsgálatot tartottam küküllői egyházkörünkben. Az eredményről a vizsgálati jegyzőkönyv tanuskodik. Nem mulaszthatom el azonban e helyen is megemlékezni azon szives fogadtatásról, melyben illető ekklézsiáink, hiveink, sőt más egyházak és polgári hatóságok részéről is részesültem. Mintha megvalósulva láttam volna ez egyházi körutamban is amaz apostoli nyilatkozatot, hogy mindnyájan egy test vagyunk a Krisztusban. Nem különben örömmel jegyzem meg itt is, hogy aránylag bár szegény ekklézsiáinkban a vallás erkölcsi életnek, buzgóságnak és áldozatkészségnek számos jeleivel találkoztam, a melyek jövő iránti reményünk biztos zálogául szolgálhatnak. Különösen a papi és mesteri lakok gondozása körül találtam nagy tevékenységet. Ezeknek egy nagy része mind a közelebbi években épittetett vagy javittatott ki. A templomok is általában jó karban vannak tartva. Szökefalvi ujonnan épült kis templomunk, melyhez főleg a Paget család, s ezek között néhai mltgs. Paget Jánosné szül. báró Wesselényi Polixéna neve kegyelettel fűződik, ez alkalommal ünnepélyesen fölszenteltetett. E fényvonások mellett, miért titkolnám el, egyes sötét pontokat is láttam. Azoknak elenyésztetésére én is megtettem, a mit lehetett. Intés, buzditás és lelkesités által igyekeztem megeleveniteni a hivekben szent vallásunk és egyházunk iránt a munkás szeretetet, a jó cselekedetekben és erkölcsös életben nyilvánuló vallásosságot. Kiválló gondozásomba vettem n.-teremi t. egyházközségünknek 1873-ban villám által sujtott s azóta romladozó templomát. Közvetlen magam egy felhivást bocsátván ki egyházi tanácsos afiaihoz segélynyujtás végett a templomunk kijavitására, esdő szózatom nem maradt eredmény nélkül, s az eddig kezem alá begyült 607 frt 27 kr. kegyes adománynyal, melyhez hozzá járul még Urunk, királyunk ő Felségének e czélra már korábban tett 100 frt legfelsőbb adománya, megfelelő kamataival együtt, a templom kijavitását munkába is vétettem. S Isten segedelmével remélem, hogy az őszön be is lesz fejezve.

5. A Dávid Ferencz-alapitványból kezelésem alatt levő s a kolozsvári takarékpénztárban elhelyezett összeg 1071 frt 19 kr; a mit hozzá adva 1879-ben a vallásközönség központi pénztárába beadott 11,549 frthoz, e czimen eddig 12,620 frt 19 kr gyült össze. Sajnos, hogy ez alapitvány jelenleg inkább csak a kamatokból évenként tudvalevő czélokra kiadatni rendelt 500 frton fejül bennmaradó kamatakból gyarapszik. Ritkán s kevesen járulnak most ahoz ujabb adományokkal. De ennyivel is legalább még mindig jelt ad magáról, a mi biztositja a magában is életerős alapitvány további gyarapodását.

6. Angol és amerikai atyánkfiai a budapesti papság fenntartására igért segélyt ez évben is szivesek voltak megküldeni. A templomépitési alapra, az adakozások és gyüjtések szintén folyamatban vannak. E czélra közelebbről jelentékenyebb adományt — fájdalom —

most már özv. mltgs. gróf Teleki Miklósné szül. Simén Klára ő nagysága tett 1000 azaz egyezer frtokban. Mint e nagybecsü adománynak közvetitője, nem mulaszthatom el e helyen is hálás köszönetemet nyilvánitani a kegyes grófné őnagyságának, ki vallása és egyháza iránti szeretetének és áldozatkészségének már többször hasonlóan kiváló szép jelét adta. Vajha minél többen követnék nemes példáját. Kapcsolatban budapesti egyházközségünkkel, nem mulaszthatom el méltányoló elismeréssel jegyezni fel hód-mező-vásárhelyi leány-egyházunk tagjainak buzgó igyekezetét s példás áldozatkézségét, mely szerint közelebbről 3500 frton egy házastelket vásárolván, azon állandó imaházat rendeztek bé magoknak, melyet e czélra f. hó 17-én ünnepélyesen megnyitottak.

Uj leány-egyházunk alakult még ez évben Segesvárt, hol, jun. 15-én tartatott meg az első unitárius isteni tisztelet az év. ágost. hitvallásuak templomában, kik e czélra templomukat a legnagyobb készséggel átadták ottani hiveinknek, sőt annak használhatását továbbra is felajánlották kicsiny leány-egyházunknak. Oly szép jele ez a keresztény testvéri szeretetnek, a mely bizonyára mindnyájunk szivét örömmel tölti be.

7. Értésemre esvén, hogy a nagy-enyedi kir. kerületi börtönben öt unitárius rab van s az őrségi állományban négyen vannak hitsorsossaink közül, a kik vallásunk szerinti oktatásban és hitvigasztalásban nem részesülnek, nem lévén ott helyt ekklézsiánk és lelkészi állomásunk, az év elején folyamodtam az igazságügyi miniszter ur ő nagyméltóságához, kérve, hogy méltoztassék illető unitárius hiveinknek vallásunk szerinti lelkészi gondozásban lehető részesitésére egy lelkészünk bejárására utat és módot eszközölni, illetőleg az ehez megkivántató költséget utalványozni. E végre, mint legközelebbi lelkészünket felajánlottam t.-szt.-györgyi lelkész afiát, illetőleg ezen ekklézsiánk mindenkori lelkészét. A minister ur ő nagyméltósága kérésemet méltányolva, aként intézkedett, hogy nevezett ekklézsiánk lelkésze évenként 4-szer tartandó isteni tiszteletre járjon be a n.-enyedi kir. kerületi börtönbe 10—10 frt dij mellett; mire jelenlegi lelkész Létai Domokos afia késznek is nyilatkozott s ehez képest a szóban lévő börtönnél a lelkészi szolgálatot ez év pünköst ünnepén megkezdette. A mellett hogy ezután szerencsétlen hitsorsossaink sincsenek többé lelki gondozás és vallásos vigasztalás nélkül, t. szt. györgyi lelkészi állomásunk is némi jövedelmi többletet nyert.

8. Köztudomásu dolog ugyan, mindazonáltal kötelességemnek ismerem ez uton is bejelenteni a mltgs. főt. Egyházi főtanácsnak, hogy a közelebbi képviselő választások alkalmával a toroczkói választó kerületben a jövő országgülési időszakra képviselőnek lettem megválasztva. Ez iránti jelentésemet, illetőleg folyamodásomat egyébaránt külön is beadtam az E. K. Tanácsnak, mely azt a tárgysorozatba felvette s igy a tárgyalások rendjén szintén elő fog kerülni.

9. Végül, mint máskor is tettem, utóbbi főtanácsunk óta sorainkból a halál által kiesett egyházi tanácsos afiairól kell még fájó érzéssel megemlékeznem. Ezek a következők: Gál Zsigmond Szt.-

Gerinczén, Gál Dénes Ny.-szeredán, Koncz Lajos, Szombatfalván, Barabás Imre nyug. lelkész Ádámoson, Jakabházi Zsigmond, köri felügyelő gondnok, Alsó-Siménfalván, Kozma Elek lelkész Datkon. Ez utóbbit többi elhunyt belső embereinkkel együtt fennebb már megemlitettem. Az övéiknek kipótolhatatlan veszteség érzete mellett álljon ott a mi fájó emlékünk is. Kik szerették életükben egyházunkat, azokat mi is megkönynyezzük halálukban. Nyugodjanak mindnyájan csendesen. Mi pedig Isten segedelmével folytassuk tovább a reánk bizott munkát, mig a mennyei atya nekünk is igy szól: „Eddig és ne tovább."

Közigazgatási-, tan- és pénzügyi, valamint törvénykezési egyéb ügyeinkről ez E. K. Tanács évi jelentéséből nyerend további értesülést a mlgs. és főt. Egyh. főtanács. Én jelentésemet bezárva ismételtelten kérem Istennek szent áldását jelen főtanácsi gyülésünkre.

Kolozsvár, aug. 27. 1884.

Ferencz József,
unitárius püspök.

II. Közigazgatási és tanügyi jelentés.

Mult zsinati E. Főtanácsunk óta a mai napig, mely időre E.K. Tanácsunk jelentése szól, vallásközönségünk kormányzási ügyei szokott medrükben folytak, rendkivüli események nem zavarták azok menetét.

A valláserkölcsi élet ekklézsiáinkban a köri vizsgálatokról felterjesztett jegyzőkönyvek szerint mindenütt megnyugtató állapotban találtatott. Egyetlen ekklésiánkban volt háborgás pap afia és az ekklésia több tagjai közt, mely az illető köri közgyülésen hivatalból intéztetett el; biztosan reméli E. K. Tanácsunk, hogy a részéről is a viszálkodó felekhez intézett jóakaratu intő szózat után azon szép ekklésiánkba is visszatér az óhajtott nyugalom. Nagy megnyugvással jelentheti E. K. Tanácsunk, hogy a Küküllő köri közgyülésnek ide felérkezett jegyzőkönyve szerint a Főtisztelendő Püspök urnak a mult évben azon körben tett püspöki látogatása és vizsgálata üdvös hatású volt azon körünkben a vallásos erkölcsi élet felébresztésére, élénkitésére.

A püspöki jelentésben jelzett holdmezővásárhelyi meg segesvári üdvös mozgalmakon kivül közelebbről tárgyalást kezdett E. K. Tanácsunk az iránt, hogy Brassóban lakó vagy ottan tartózkodó, száznál több hitbeli afiai is rendes leányegyházzá alakuljanak, szervezkedjenek; hogy koronként ottan rendesen isteni tiszteletek tartassanak és a szükséges szertartások hiveinknek kiszolgáltassanak.

A lelkiek mellett kötelességének ismerte E. K. Tanácsunk kiválóan figyelni ekklézsiáink világi ügyeire, vagyonai kezelésére. E tekintetben is vallásközönségünk ekklésiái tagadhatatlanul gyarapodnak. Csak négy ekklésiánk volt, melyek rendes bevételeikből kiadásaikat nem tudták fedezni; az ekklésiák nagy többsége a mellett, hogy épü-

leteik jó karban tartására költekeztek s többen például martonosi meg muzsnai papilakok, kökösi, kissolymosi désfalvi meg toroczkói mesteri, tanitói lakok és iskolák, helyiségek épitésére sokat költöttek s bár ekklésiáink összesen egyenes és egyenértékü adóban 3576 forintot fizettek, mégis az 1883. évben bevételeikből pénztári maradékul 11962 frtot és 75 krt gazdálkodtak meg: mindenesetre örvendetes gyarapodás, kivált ha ehez számitjuk a magtárak után begyült kamatjövedelmeket. Örvendetes haladásul jelezheti E. K. Tanácsunk, hogy ekklésiáink habár kis mértékben, de mégis inkább kezdik gyakorlatba venni, hogy pénzvagyonukat legalább részben pénzintézeteknél kezeljék.

Hitbeli afiai vallásos buzgalmukat és illető ekklésiáik iránti jó indulataikat 1209 frt 60 kr pénz és pénzértékü adományokban fejezték ki; ezeken kivül Udvarhely körünkben 8 polgári község 1034 frt 82 kr pénzadománynyal járult a kebelökben levő ekklésiáinknak szükségeiben segedelmezésére.

A gabonamagtárakat humanus voltuk mellett kiválóan alkalmasnak találván E. K. Tanácsunk, hogy azok utján ekklésiáink vagyonukat tisztes uton, a tagok megterheltetése nélkül gyarapitgassák; másfelől tapasztalván, hogy több helyt a magtárak roszszúl kezeltetnek s az egyszer költsönképpen kiadott gabonák huzamosabb ideig a kivevőknél hagyatnak, a mi a magtár természetével és hivatásával ellenkezik, 71—1884 k. i. szám alatt szabályzó körrendeletet bocsátott ki, teljesen meg levén győződve, hogy ha ekklésiáink magtáraikat azok szerint kezelik, a magtári intézmény jótékony hatású lesz gabonában koronként megszoruló hivekre, valamint az ekklésiák vagyonának gyarapitására. Ez évben kivált Maros- meg Küküllőköri ekklésiáink állitottak többen magtárakat.

Az országos erdőtörvény életbeléptetésével ekklésiáink erdejének kezelésére nézve kérdések merültek fel; E. K. Tanácsunk korábban megrendelte, hogy ekklésiáink erdeik kezelését illetőleg csatlakozzanak a községekhez, illetve a községi birtokossághoz, 102—1884. k. i. szám alatt pedig megrendelte, hogy ha kisebb erdőterülettel biró ekklésiáink is kötelesek üzemtervet késziteni, annak megkészitésére kérjenek időhaladékot.

Maros-Tordamegyében az a kezdeményezés indulván meg, hogy a testületek és erkölcsi személyek, következőleg ekklesiáink erdejének kezelését is a megyei erdészeti hivatal vegye által s eziránt E. K. Tanácsunk is megtaláltatván, a velünk közlött szerződési tervezetet illetőleg több nehézséget láttunk, jelesen azt, hogy azon megyébe eső egész Marosköri ekklésiáinknak kevés erdejük van, tehát nem tartoznak üzemtervet késziteni, mégis az üzemtervek készitéseért számitásba vett magas dijakat fizetni kötelesek. A nehézségek jelzése mellett felhatalmaztuk köri elöljáróságunkat és ekklésiáinkat, hogy ha a jelzett nehézségek mellett is helyi viszonyokból folyólag indokoltnak látják a szerződéshez való csatlakozást, s ha más vallásu ekklésiák is csatlakoznak, hát csatlakozzanak a szerződéshez; ez iránt még nem érkezett ide felterjesztés, más köreinkből nehéz-

ségek még nem jelentettek fel; az idő és gyakorlat ki fogja mutatni a jó utat, melyen ez ügyben mindenütt haladnunk kellend.

Püspökségünket, fő és alantos hatóságainkat a különböző állami hatóságok, sőt maga a központi kormány is különbözőleg, különösen az erdélyi elnevezést használva, czimezvén 80—1884 k. i. sz. alatt felirtunk a Nagyméltóságu vallás- és közoktatási kormányhoz, jelezvén, hogy püspökségünk és egyh. kormányzó hatóságaink miként czimzendők s kértük, hogy a belügyi Nagyméltóságu kormányt is találja meg, hogy a czimzések a szerint történjenek. A czimzésekben azóta nagyobb egyformaság kezd használatba jönni.

Bögötei Horváth György hitbeli afia végrendeletet tevén, mely szerint hagyományait illetőleg Püspökségünk részére főfelügyeleti jog köttetett ki, másfelől vallásfelekezetünk is esetleges örökösnek neveztetett ki; irt hitbeli afiának halálával végrendeletét illetőleg peres kérdések merültek fel; jogi bizottmányunk meghallgatásával részünkről perbe állottunk. Ez ügy még nem járván le, a végeredmény bizonytalan.

A báró Baldácsy-féle protestáns alapitványról tüzetes előterjesztése van E. K. Tanácsunknak, a mi a Mltsgs. és Főtisztelendő E. Főtanács határozatának tárgya leend.

Örömmel jelezheti E. K. Tanácsunk, hogy az alapitványt kezelő igazgatóságoknak számadásokra fektetett s E. K. Tanácsunkkal közlött kimutatásai szerint az alapitvány rövid időn annyira tisztázva leend, hogy annak ohajtott élvezése már az 1886. évvel megkezdődik.

Valódi lelki gyönyörüséget érzett E. K. Tanácsunk, midőn a belső emberek nyugdijintézetét életbe léptette és abból az első nyugdijt martonosi volt pap Vitális Mihály afiának folyóvá tette.

E kérdéssel tüzetesen fog a Mltsgs. és Főtisztelendő E. Főtanács foglalkozni. A teendő előterjesztésből az tünhetik ki, miszerint a f. évre egységül megállitott 100 frtnál magasabb összeget is lehetett volna megállitani.

Való, hogy ez évre már kiutalt nyugdijak és kegypénzek az intézet évi jövedelméhez mérten kevesek; de E. K. Tanácsunk tekintetbe vette azt, miszerint ugy kell a nyugdijazást meginditani, hogy a már utalványozott nyugdijt később ne kellessék szállitani, inkább emelni lehessen; tekintetbe vette, hogy 10 oly uj tagja lett az intézetnek, a kik a korábbi alapszabályok szerint koruknál fogva nem lehettek tagjai, tehát 20 oly korosabb afia, kik koruknál és szolgálati idejüknél fogva, részint azonnal, részint rövid időn igénybe vehetik a nyugdijt; végül tekintetbe vette azt, hogy a jövedelem erejéhez képest a most megállitott nyugdijegység változás alá jön.

A nyugdijalap állása f. augusztus hó 20-án a következő volt:

a) Folyó pénzben takarékpénztárban	12623	frt	29 kr.
b) Értékpapirokban	5220	„	— „
Együtt	17843	frt	29 kr.

Bevárandó ekklésiáktól		686 frt 50 kr.
„ belső emberektől		722 „ — „
	Együtt	1408 frt 50 kr.

Az örvendetes képnek ez utolsó adat elszomoritó háttere; egyszersmind bizonyiték arra, hogy köri hatóságaink ez egyenesen és kizárólag belső ember afiai előnyére czélzó intézetünknek ügyét nem ápolják kellő melegséggel. E. K. Tanácsunknak a legbuzgóbb törekvése is hajótörést szenved a végrehajtás lanyhaságán.

Ekklésiáink fennebbi jelentésünk szerint az általunk fizetendő illetékeket fedezhetik, mégis csak Udvarhely meg Háromszék köreinkben nincs az ekklésiákon hátrálék. Annál tetemesebb van más 6 körünkben levőken.

Az évi illetményeknek pedig rendes befolyása annyival elmaradhatatlanabb, mert az alapszabályok szerint az évenkint kiadandó nyugdijak az évi bevételekre vannak fektetve.

Ha az ekklésiák meg a tagok nem fizetik illetőségeiket, nem lehet nyugdijt adni.

Az intézmény iránt való hidegségnek jele az, hogy a vidékről adományképpen egy krajczár sem foly bé az intézet pénztárába. — Köri közgyüléseink pedig gyámoldai alapjaikat, melyek létezésének a nyugdij életbeléptével nincs létoka, inkább particuláris czéljaikra, mintsem e közös czél istápolására forditják. — Maros kör korábban igért 420 frt adományát szép gyámolda alapjából, legutolsó közgyülésében visszavonta. Háromszéki kör közgyülése elégséges segedelemnek tartja a tagok és ekklésiák által fizetni szokott illetéket; Küküllő, kivált Torda-Aranyos köri közgyülés mutatnak érdekeltséget; ez utóbbi 1500 frtra menő alapjából 500 frtot ajánlott fel nyugdijintézetünk gyarapitására, az alap többi része alapitvány levén.

Amerikai hitrokonainkkal a mult évben semmi hivatalos érintkezésünk sem volt.

Angolhoni hitrokonainknak ez évben tartott közgyüléséhez üdvözlő iratot intéztünk.

Gál Miklós pepjelöltünk miután 3 évig volt Londonban, haza jövendő lévén, E. K. Tanácsunk mult 1883. évi deczember 16-ikán 210 sz. alatt a Londonba való küldésre kijelölte Végh Mihály papjelöltet. Azonban azt az értesülést kapta a brit és külföldi unitárius társulat titkárától, miszerint egyfelől óhajtandó az, hogy a felmenendő ifju az angol nyelvet teljesen birja, hogy haladása biztosabb legyen; másfelől az, hogy költségei fedezésében mi is résztvegyünk.

Ez értesités vételére E. K. Tanácsunk 159—1884 t. ü. sz. alatt kelt az irt titkári hivatalhoz intézett levelében kifejezte, hogy a maga részéről is szükségesnek tartja, hogy a felküldendő tanuló kellő mértékben birja az angol nyelvet; de kijelentette azt is, hogy mivel e czélra szolgáló alapunk kamata ez idő szerint a felmenő ifjunak csak uti költségeit fedezheti, ifju küldését ez évről határozottan elhalasztjuk, s fentartjuk akkorra, midőn valamint angolhoni afiai, ugy a mi pénzviszonyaink is kedvezőbbek lesznek.

E. K. Tanácsunk a Mltsgs. Főtisztelendő Főtanács határozatából a közoktatási kormányhoz 157—1883. t. ü. szám alatt felterjesztette gymnasiumokra vonatkozó tantervünket, iskolai törvényeinket, az iskolai hatóságainkat illető utasitásainkat, meg tanárok választására vonatkozó törvényünket, — örömmel győződött meg E. K. Tanácsunk e felterjesztésünkre érkezett 39655—1883. számu leiratból arról, hogy vallás- és közoktatási miniszter ur azokat kevés kifogással tudomásul vette.

A kifogások kétfélék: paedagogiaiak, a mennyiben a magyar, meg a két ó-classikus nyelvek tanitására kiszabott időt keveselte; a magyar nyelv tanitására szánt időt azonban, azon tekintetből, mert gymnasiumaink magyarok, elégségesnek tartja.

Az észrevételek iskolai törvényeink azon pontjait illetik, a melyek a középiskolai oktatásról szóló törvény intézkedéseivel nem egyeznek meg egészen.

A tanárválasztási törvényünkre az jegyeztetik meg, miszerint a mértani rajz tanitására is képesitett tanár választandó.

Ezekből láthatólag a vonatkozó törvény életbe léptetése által gymnasiumainkat illetőleg lényeges nehézségek nem merültek fel.

E. K. Tanácsunk az 1884/5 tanévre vonatkozó tantervet az országos törvény- és ministeri rendelet értelmében készitette el; megnyugvással jelentheti, hogy sikerült a törvényes kivánalmakat megközeliteni.

Kolozsvári iskolánk mellett alkalmazott rendes tanáraink csekély száma okán, éppen e miatt kénytelen volt E. K. Tanácsunk póttanerőket venni igénybe, a mit addig nem nélkülözhetünk, mig pénzviszonyaink a kellő tanitóerő beállitását lehetővé nem teszik. — A gymnasium I—V. osztályaira vonatkozó részét a tantervnek életbeléptetés végett megküldöttük keresztúri iskolánk igazgatóságának.

Kolozsvári iskolánk igazgatóságánál munkába van véve iskolai törvényünk kifogásolt pontjainak az országos törvény intézkedései szerint való megváltoztatása.

Az érettségi vizsgát először tartottuk meg az országos törvény és vonatkozó kormányi szabályrendeletek szerint, mindenekben kellő pontossággal.

A közoktatási kormány a maga részéről a vizsgára biztosnak Főgondnok Nagyságos Dr. Berde Áron urat, E. K. Tanácsunk pedig a Főtisztelendő Püspök urat nevezte ki a vizsgáló bizottság elnökeivé.

Mivel alapjában és ugyszólva tartalmában a vizsga az eddigi rendszertől nem tér el, sőt mivel a német meg görög nyelv a szóbeli vizsgának nem tárgya, a vizsga könnyebb, az eredmény annyiban nem közelitié meg az eddigi vizsgák eredményét, mert a nagyon népes osztályban több gyengébb tehetségü ifju volt.

A bukások az eddigi alkalmakhoz mérten csekélyebbek.

Főiskolánk könyvtára részére megvásárolván E. K. Tanácsunk a néhai Simén Domokos-féle könyvtárt, könyvtárunk tetemesen gyarapodott, nyert jelesen unitáriumokban. Ezért, meg helykimélés okáért E. K. Tanácsunk elrendelte a többletes példányok kiválogatását, —

könyvtárnok afia egy mellé adott papjelölttel ebben nagy szorgalommal munkálkodott az egész szünidő alatt.

Tordai iskolánkban a gymnasialis tantárgyak tanitása a vizsgákra kiküldött E. Tanácsos afiai jelentése szerint kellő módon és eredménynyel foly; a mult tanévben ez iskolánkból kolozsvári iskolánk VI. gymn. osztályába jött 6 növendék szép eredménynyel folytathatta a tanulást. Az állammal való közösség nyomán a tanulók viszonyai megváltozván, szükségesnek tartotta E. K. Tanácsunk megszüntetni az oda való tanulóknak legatióba való járását, azok helyett papnöveldei, esetleg kolozsvári gymn. osztálybeli növendékek küldetvén legatióba.

Népiskoláinkról tüzetes előterjesztést teszen E. K. Tanácsunk. A felérkezett adatok és kimutatások szerint tagadhatatlanul haladás mutatkozik mind a tanulók számában, mind pedig a tanitás rendszeresebb voltában. Azonban még mindig tetemes része nem jár a tanköteles növendékeinknek iskolába. Ha ezen nem segitünk, attól lehet tartanunk, hogy a vallásfelekezetünk culturális állapotát nem kedvező szinben feltüntető statistikai adatok igazolva lesznek. Nagy becsünek tartja E. K. Tanácsunk azt a hatást, melyet a köri tanügyi bizottmányok gyakorolnak a nép nevelésére. Örömmel emlithetjük fel e tekintetben a Küküllő- meg Maros-köri szervezkedéseket. Keresztúrkörünk nagysága okán igen helyesen kerületi bizottmányokat szervezett.

Iskoláink állománya azonban folytonosan változik, mondhatni átalakul. Eddigi felekezeti iskoláink közül 38 változott át községi iskolává, hét pedig megszünt, mert azokban a helységekben állami népiskolák állittattak, egy év alatt Aranyos-Torda körünkben Toroczkó-Szent-Györgyön, Csegezben és Várfalván állittatott bé teljesen népiskola.

Az állami népiskolákra csak anynyi befolyásunk van, hogy gondoskodunk arról, hogy hitfeleink gyermekei az ily iskolákban is részesüljenek vallásos oktatásban.

Ez évben muzsnai, recsenyédi, városfalvi, meg h.-ujfalvi ekklézsiáinkat hatalmazta fel E. K. Tanácsunk, hogy felekezeti iskoláikat községiekké változtassák. Ezeknél is megkivánta E. K. Tanácsunk, hogy az átváltoztatás az illető ekklézsiák és községek közt kötött szerződés alapján történjék, és hogy szerződésileg legyen biztositva, hogy mestereink a községi iskolákban egyszersmind tanitók is legyenek.

Mindenesetre oly tünemény iskoláinknak s annálfogva népnövelésünknek és mesteri állomásainknak ez átváltozása, hogy azzal rövid időn tüzetesen kell foglalkoznunk.

III. Pénzügyi jelentés.

Méltóságos és főtisztelendő Egyh. főtanács!

A mltgs és főt. Egyh. főtanács becses megbizása, és azon ismert tapasztalati tény, hogy minden testület életrevalóságának és

fenállhatásának biztositékát anyagi és szellemi életének kapcsolatos fejlesztése adja, — mert a szellemi fejlődés záloga az anyagi jóllétnek, az anyagi jóllét pedig az eszköze a vallásos szellemi fejlődésnek — arra vezették E. K. Tanácsunkat, hogy midőn a nemes mivelődést, előhaladást akarja munkálni, egyszersmind biztositsa s gyarapitsa az anyagi vagyont is, hogy amannak szilárd alapot, ennek erősbitésével adjon.

Hogy minő odaadással, buzgósággal járt el egy rövid év lefolyása alatt fontos hivatásában, s mikép sáfárkodott a reá bizott kincsekkel, arról a mltgs. és főt. egyházi főtanács a 4 versen megtartott s beterjesztett pénztárvizsgálati jelentésekből, a tetemes számra felszaporodott pénzügyi jegyzőkönyvből, a pénztárnoki számadások vizsgálatáról, eredményeiről szóló jelentésekből, költségelőirányzatokból biztos tudomást fog szerezni, felemlit azonban az E. k. tanács egy nehány pénzügyeinket közelebbről érdeklő eredményt.

Mindenek előtt örömmel jelentjük, hogy a mult évi zsinati főtanács óta, akkor bejelentett és előadott ingatlan vásárlások ügye, minő a Biasini Domokos-féle házé és lukácsfalvi birtoké, befejezést nyert mindkettőnek vásárlási ára, az elsőé 30,000 frt vételár és 420 frt vásári átruházási illetékben, az utóbbié 80,000 frt vételár és 760 frt átruházási illetékben kifizettettek s a birtokok a vallás-közönségre átirattak.

Örömmel jelentjük, hogy a nemes jóltevők száma, kiknek áldozatkészsége lehetővé tette fennállhatásunkat, biztositotta szegénysorsu gyermekeink tanulhatását, az idén is szaporodott; Bulyovszky Gyuláné, született szilágysomlyói Szilágyi Lilla urnő, a Mária Váleria leány-árvaháznál 6000 frt alapot, azon kikötéssel tett le, hogy ennek jövedelméből két unitárius árva is részeltessék.

Ezen kivül adott főiskolánk ifjusága javára 400 frtot, oly czélból, hogy annak kamatját 40 frtot minden második évben kapja ösztöndij gyanánt azon szegény unitárius tanuló, ki egy szavallásra alkalmas odát ir.

Örömmel jelentjük, hogy özv. Koronka Lászlóné született Mátyus Katalin urnő által korábban letett 1000 frtos alapitvány, melyeknek czélja, hogy annak évi 60 frt kamatjával két felsőgymnasiális osztályu szegény, de legjobb tanuló segélyeztessék, már folyamatba indult. Ezeken kivül főiskolánk és algymnásiumainknál történt több apróbb és nagyobb segélyezés, adományozás, a mi az értesitők rendén ismertetve van.

Az E. k. tanács megvásárolván a néhai Simén Domokos tanár nagy szorgalommal és áldozatokkal gyüjtött diszes könyvtárát, tekintettel az abban foglaltató s összegyüjtött unitárizmusra vonatkozó iratokra, a mit szintén, mint örvendetes tényt van szerencséje kijelentenie, az E. k. tanácsnak ezen vásár alkalmából is — az 1500 frt vételárból — a mi a néhai Augustinovics Pál ur által könyvtár és physicum muzeum gyarapitásául letett alap meggazdálkodott jövedelméből fizettetett ki — eladó Ürmösi Gyula ur 300 frtot vissza-

ajándékozott az elhunyt iránti kegyeletből azon czéllal, hogy annak kamatjával a könyvtár gyarapittassék.

Jelenteni kivánja az E. k. tanács, hogy a m. kir. kormány részéről az 5000 frt államsegély ez évre is megadatott. Valamint azt is, hogy a mlgs főtisztelendő egyh. főtanács megrendelése következtében a konferens adósoknál fizetetlen hátrálékok behajtása ez évben is folytattatott, még pedig a mennyire lehetett atyai szelidséggel és kimélettel — s a hol a viszonyok olyanok voltak a követelés elengedésével — a mi mellett bizonyit az, hogy a mult 1883-ik évben is tőkében és kamatban elengedett 6423 frtot és egy nehány krajczárt.

Jelenteni kivánja az E. k tanács azt is, hogy az egyöntetüség tekintetéből a pénztár kezelésre és ellenőrzésre nézve a központi pénztárt és a kolozsvári iskola főnöki pénztárt illető szabályt a tordai és keresztúri pénztárakra is kiterjesztette, megrendelvén az illető előljáróságoknak, hogy a gymn. pénztárt az igazgató és egyik felügyelő gondnok — az isk. főnöki pénztárt pedig az igazgató és gymnasiumi pénztárnok évenként legalább 4-szer vizsgálják meg, a naplókat irják alá s az eredményről az isk. igazgatósághoz mindannyiszor tegyenek jelentést.

Végül tudatni kivánja az E. k. tanács azt, hogy a vallás-közönségnek a körös-bányai Sándor Mózes-féle birtok haszonélvezete iránt Popovics Miklós és társai ellen támasztott pere jogügyésze fáradhatatlan buzgalma következtében, az első forumon kedvező megoldást nyert, megitéltetvén a vallás-közönség részére 9379 frt 59 kr s ennek biztositása az illető haszonélvezőkkel szemben lehetőleg eszközöltetett is, azonban, minthogy ezen itélet ellen pervesztesek fellebbeztek — a végeredmény a jövőtől függ.

IV. Elintézett ügyek.

1. Vitális Mihály martonosi papot kérelmére 52 évi papi hiv szolgálat után az E. Fő Tanács a maga méltányló elismerésének kifejezése mellett nyugalomba és nyugdijba bocsátotta.

2. Pataki László afiának a küküllő köri gondnoki hivatalról való lemondását nem fogadta el az E. F. Tanács; kifejezvén azt a reményét és óhajtását, hogy e hivatalt az eddigi buzgósággal, bölcsességgel és áldozatkészséggel folytatja.

3. Koronka Antal toroczkoi pap és esperes, Péterfi Sándor hévizi pap és esperes afiait, saját kérésökre a papi és esperesi hivatal alól felmentette az E. Főtanács, mindkét afia irányában kifejezvén a maga méltányló elismerését azokért a szép és hasznos szolgálatokért, melyeket papi és esperesi hossszas buzgó szolgálataikkal, valamint irodalmi munkásságokkal egész vallás közönségünknek tettek.

4. A képviseleti rendszer további fejlesztésének és életbeléptetésének kérdése véleményadás végett közöltetni határoztatott a köri közgyülésekkel.

5. A papi szigorlatokra vonatkozó cánon ugy állittatott meg, hogy a papnöveldei tanfolyam teljes bevégezte után csak egy év le-

teltével tehetnek szigorlati vizsgát a jeleltek, előlegesen megkívántatván két irásbeli, egyik elméleti, másik gyakorlati dolgozat beadása.

6. Az E. K. Tannács készséggel bele egyezett abba, hogy a Br. Baldácsi-féle protestáns alapitvány néhai Török Pál püspök özvegyének, a boldog emlékü püspöknek ez alalapitvány körül szerzett kiváló érdemei iránt való kegyeletből 8000 forint tiszteletdijt adjon.

7. Az 1883. évről szóló összes számadásokat megvizsgálva az E. K. Tanács elé terjesztvén, az E. Főtanács örömmel győződött meg arról, hogy azok rendesen, pontosan vezettettek, s a pénzügy az évre megállitott költségvetés keretében kezeltetett.

8. A költségvetés az 1885. évre 21,100 frt bevételben, 20,824 frt kiadásban állittatik meg 276 frt bevételi többlettel.

9. A belső emberek, papok és mesterek nyugdijintézetét megnyitotta az E. főtanács, az E. K. Tanács ajánlatához képest az évi egész nyugdij egységet a f. évben 100 frtban állitván meg. E kulcs szerént való nyugdijra felvétetett két nyugalomba lépett pap, két özvegy, meg egy árva. E szerint az alap terhe jelenleg a kiutalt nyugdijakkal és segély-pénzekkel, meg az 50 frt pénztárnoki szerény tiszteletdijjal 356 frt.

Bevétele:	az alaptőke kamataiból	800 frt
	Belső emberek és ekklézsiák évi fizetendőiből	1030 frt
	Az állam-segélyből	300 frt
	Esketések és válóperek után . : .	200 frt
	együtt .	2330 frt
Meggazdálkodott s annálfogva tőkésitendő	felesleg	1974 frt.

10. A vallásközönség jószágainak kezelésére nézve megállapitotta az E. K. Tanács, hogy azok haszonbéri rendszerrel kezeltessenek; esetleg ugy nevezett fixa administratio mellett, ez utóbbi esetben a bérlő kezére kellő biztositás és kamat mellett 10—20 ezer frt adatván.

11. Azon inditvány, hogy a papi székek birái három év után mindig ujból választassanak, mellőztetett.

12. Egy zsinattartási alap teremtését mellőzte az E. Főtanács, felhiván a köröket, hogy magok azonnal kezdjék meg a Zsinat tartás költségeinek megteremtését.

13. A vallás- és közoktatási kormányt feliratilag megkérte az E. főtanács, miszerint eszközölni méltoztassék, hogy ünnep- és vasárnapokon isteni tiszteletek tartása alatt a korcsomák bezárassanak.

14. Az államsegély az eddigi czélokra kiosztatott. A Dávid Ferencz alap rendelkezés alatti kamatából 400 frt szegényesebben javadalmazott papoknak, szorgalmas néptanitóknak, özvegyeknek és árváknak kiadatott, 100 frt pedig Hopps P. János „Jézus élete" czimü Derzsi Károly afia által forditott müve sokszorositására és terjesztésére forditattni határoztatott.

15. Az E. K. Tanács felterjesztéséből sajnálattal látta az E. főtanács, hogy a népiskolákba járandó tankötelesek közül még 1123 gyermek nem jár iskolába, ezért intézkedett köri hatóságainkhoz, hogy a gyermekes szülőket a lehető módokon szoritsák, hogy gyermekeiket iskolába járassák; továbbá megbizta az E. K. Tanácsot, hogy a népiskolák számára tantervet készitessen, a vallásérkölcsi oktatást illetőleg.

16. A gymnasiumainkban levő tanterv, valamint fegyelmi szabályaink és tanárválasztásra vonatkozó törvényeink felterjesztetvén a vallás- és közoktatási kormányhoz, mely azokat nagyon kevés, épen nem lényeges megjegyzések mellett tudomásul vevén, megnyugvással győződött meg az E. főtanács arról, hogy gymnasiumainkat illetőleg minden nehézség nélkül alkalmazkodhatunk a középiskolai országos törvényhez.

17. Egyházi tanácsosoknak megválasztattak: Barabás Dénes birtokos H.-Karácsonfalván, Bágyi Kálmán illeték kiszabási hivatalnok, Fodor Gyula távirdatiszt Kolozsvárt, Gál Kálmán, tanár Szegszárdon, Keresztély Lajos, felső-kereskedelmi isk. tanár Kolozsvárt, Megyelka József birtokos Hódmező-Vásárhelyt, Nagy Tamás, tanár Hódmező-Vásárhelyt, Pálfi János toroczkói rector.

18. Az Augustinovics és más egyh. közjószágok egyik administratorává megválasztatott Albert Dénes, czéczkei gazdatiszt.

k—l.

BÉIKTATÓ BESZÉD.

(Mondatott Martonosban junius 22. 1884.)

Tisztelt gyülekezet, kedves atyámfiai az Urban!

Midőn ez ünnepélyes alkalommal az első szót emelni s titeket szivesen üdvözölni szerencsés lehetek, legyen szabad kijelentenem, hogy ezt hivatalos megbizatás folytán, de egyszersmind a legmelegebb érdeklődéssel s őszinte, igaz szeretetből teszem. Hát ti, keresztények! mit látni, miért jöttetek ide? A Krisztus hasonló kérdést Keresztelő Jánosra vonatkozólag ahoz a sokasághoz intézett, melyet körüle gyülekezni vallásos érzet és hajlam lelkesitett.

Keresztények! talán magam sem csalódom, midőn a martonosi unitárius szentegyház e ritka és népes ünnepélyének magyarázatát hasonló okokban keresem. Az én hitem szerint egy ily népes, vallásos szellem által lelkesitett gyülekezet meggyőző czáfolat azokkal szemben, a kik korunk vallásos hajlamára nézve desperáltak, s azt mondják, hogy a jelenleg élő nemzedék lelkében nincs vallásos hajlam, hogy a vallásosság nyomait és jeleit csak a régibb időkben kell keresnünk, mert a régibb idők e tekintetben jobbak voltak a maiaknál. Keresztények! midőn Krisztus az ő föltámadásán kétkedő Tamáshoz igy szólt: jer, tapogasd meg az én sebhelyeimet, jer és lásd meg: Tamás meggyőződvén, felkiáltott: én Uram és én Istnem! Ha én is azt mondom a mai keresztények vallásos hajlamában kétkedőnek: jer és lásd, lásd meg ez ünnepély vallásos szellemtől lelkesitett seregét: alig hiszem, hogy igy ne kiáltana fel: bizony még is csak nem fajult el vallási tekintetben korunk, s a vallásosságra való hajlam nem halt ki a lelkekből!

Igen, keresztények! ez ünnepély hangosan szól a jelenleg élő nemzedék vallásos hajlama mellett, annyira, hogy ha ismétlem fölebbi kérdésemet, hogy mit látni — miért jöttetek ide? nem kétlem, hogy minden jelenlevőnek ez lesz a felelete: az Ur küldöttének, ifju szolgájának, a vallás őrének béigtatási ünnepélyét megülni. Ugy van, ez a mi feladatunk jelenleg. S midőn én ezt az ünnepélyt megnyitom, felkérem T. T. urat: sziveskedjék felolvasni ifju szolgatársunk kineveztetéséről szóló főpásztori tisztelt rendeletet . . .

. . . .

Most már felhivom tiszteletes Gábor Albert urat, hogy foglalja el az elébb nyilvánosságra hozott főpásztori tisztelt rendeletben kimutatott helyét.

. . . .

Elfoglalád tehát, kedves ifju barátunk, szeretett rokonom, s ez órán tul szolgatársam! elfoglalád a martonosi unitárius szentegyház szives bizalma s a mélt. és főtisztelendő püspöki hivatal megerősitése által neked kimutatott helyet. Az első lelki eledelt nyujtád ez egyház a te itteni papságodat sovárgott népének, a te lelki nyájadnak. Ennek kivánsága bétölt: te pedig — nem mondom, hogy teljesen czélt értél, hanem hogy ahhoz a ponthoz jutottál, a melynél kezdened kell a valódi czélra törekvést.

Igen, te a tanulói — sok küzdelemmel járó — pályát bévégezted, s most uj pályád kezdeténél állasz, a honnan lehetetlen bévégzett pályádra vissza — uj pályádon pedig előre nem tekintened.

Igen, igen! a visszatekintés tanulói pályádat állitja lelked elébe. Mi volt neked s mi bárkinek e pálya? Küzdelem annak külömböző és bokrosan járó nehézségeivel, küzdelem a vágyak és szenvedély uralmával, küzdelem az élet és jövő erős csábitásaival, küzdelem a remény unszoló, vagy az elcsüggedés lesujtó hatalmával, ugy, hogy én nem csodálkozom, ha mindenki várja, hogy azt elvégezze. S különös, hogy még is éppen e pályához vannak a legszebb és legédesebb emlékek kötve, ugy, hogy én csak képzelni sem tudok embert, a ki a közélet terén — bár a legkedvezőbb helyzetben legyen is, egyszer vagy máskor ne nyilvánitotta — bé ne ismerte volna, hogy soha senki el nem éri az életben azt, a mit tanulói pályájával elhagyott. Ezzel csak annyit akarék ifju szolgatársam és kedves rokonom! mondani, hogy multad, szép eredménynyel megfutott tanulói pályád, mint emlékezeted egyik legkedvesebb tárgya, lelked előtt lebeg.

De hát a jövő! az talán küzdelem, nehézségek nélkül való leszen, s mind csak illatos, szép virágokat, s kellemes izü gyümölcsöket fog teremni számodra? Óh! a jövőt tudni és megjósolni egy embernek sem áll hatalmában. Távol van tőlem is az a merész önhittség, mintha én uj pályádon jövőd minőségét megjósolni s lelked elébe állitani tudnám, avagy csak akarnám is. De minthogy a m u l t j ö v ő n k t ü k r e, s bölcs Salamon szerint: e z u t á n i s a z l e s z, a m i e d d i g v o l t: én, mint a ki 42 évek óta müködöm a papi pályán, s ennélfogva ismerem is azt, talán minden szerénytelenség nélkül illetékesnek érezhetem magamat arra, hogy uj pályád jövőjébe egy kissé bepillantassalak tégedet.

A papi pálya is küzdelemmel, nehézségekkel jár, de ezek nélkül nem is volna krisztusi és szép, sőt csak gépies munkát kellene végeznünk abban. A mint fellépik e hivatalra az ifju, azonnal feltünik figyelmező lelkének, hogy azt nem lehet egyébnek, mint a legnemesebb küzdelemnek tekinteni, — azonnal észlelni kezdi a tanulmányozás szükségét. S valóban tanulmányoznia is kell a papi pályára lépettnek a hivatal praktikumát. Mert akármely ifju, a legjelesebb tehetség és képzettség mellett is, csak mint gyakorlatlan lép hivatalába. A papnövelő intézet mindenre nem tanitja, nem is tanithatja meg növendékét, a mit hivatalában tudnia kell, hanem csak kezébe adja az eszközöket, megmutatja a módokat, melyek mellett a siker reményével kezdheti és folytathatja hivatalát. Csak a gyakorlat, ez a legtöbb sikerrel müködő tanitó, képezheti őt az anyaszentegyház teljes férfiává. És a ki magában hivatást érezve lép papi pályára, vagy a kit az az iránti szeretet lelkesit, annak nem lesz nehéz feladat az eléjövő nehézségeket leküzdeni. Ellenben, a ki semmi hivatást nem érez magában arra, hanem csak azért leszen pappá, mert azt hiszi, hogy ugy kényelme és kenyere fog lenni, annak én azt tanácslom, hogy hagyjon békét a bibliának és palástnak, hanem inkább fogja meg az ekeszarvát, a kapa nyelét, mert igy legalább gyomot irt, — vagy ragadjon fegyvert, s menjen csata-térre, mert ott legalább ellenséget pusztit s a hazát védi, mig a papi pályán semmi hasznot sem szerez az anyaszentegyháznak, sem a társadalomnak.

De tanulmányoznia kell egy papnak továbbá folyvást és szakadatlanul a vallást, hogy arra másokat is tanitani tudjon. Mert a ki elégnek tartja hivatalához, ha arra oklevelet tudott nyerni, s ez oklevélre támaszkodva hiszi, hogy ő már elérte a tudás non plusultráját, ugyanazért nem az önképzési, hanem más munkához lát, annak hivataloskodása nyomain semmi áldás nem virul; az magára nézve ugy jár, mint a ki szeretné valamely magas domb vagy hegy tetején állani, honnan a táj kellemeit élvezettel béláthassa, de resteli felfáradni a domb, vagy hegy tetejére, ugyanazért alant marad s minden sóvárgott élvezettől elesik. Ellenben, ha a papot hivatalában a munkához való kedv és a buzgóság lelke hatja át, ha ő a vallás tanulmányozását könnyü terünek és gyönyörüséges igának tartja: mindig előre halad a vallási ismeretekben és mind több-több elismerésben részesül; mig annak, a ki jól érti hivatalát, de nem szereti a munkát, a sors nélkülözéssel, a világ megvetéssel szokott fizetni. A jó pap holtig tanul — mondja a közbeszéd.

Tanulmányozni kell — továbbá — a papnak a nép jellemét és szokásait, nem azért, mintha azokat minden áron — még papi tekintélye koczkáztatásával is el kellene sajátitania, hanem azért, hogy a mi abban szép és helyes, ahoz alkalmazkodhassék, a mi pedig helytelen és hozzá nem is illik, attól óvakodhassék. Nem egyszer lehet ugyanis tapasztalni, hogy némelyek a papot szemben dicsőitik, hát megett pedig semmi elismeréssel nincsenek felőle, sőt nem jogosult birálgatás tárgyává is teszik. Azért ajánlom én minden — különösen a fiatal papnak a tapintatosságot és óvatosságot minden tekintetben. Nem tartom feleslegesnek megemliteni, a mit nekem fiatal pap koromban egy tisztes, de éltes pap oktatás czéljából beszélt, hogy a pap minden áron pappá lenni akaró fiát mikép oktatta óvatosságra. Elhitta ugyan is magával a temetőbe, s ott egy sirdomb mellé állva, azt a kezében volt pálczával ütni, verni, egyszersmind gyalázni, kisebbiteni kezdette. A sirdomb erre — természetesen néma maradt. A papi apa ekkor megkérdé fiát: szólt-e valamit e sirdomb gyalázó szavaimra? nem, felelt a fiu. Ekkor ismét a sirdombnak állott, s azt ütni, de egyszersmind dicsőiteni kezdette. A sir — természetesen — ujból néma maradt. És ismét megkérdé az apa fiát: mit szólt dicsőitő szavaimra a sir? semmit, felelt a fiu. Nó, édes fiam, szólt az apa, ha pap akarsz lenni, tanulj e sirdombtól: akár dicsőitenek, akár kissebbitenek, azt higgadtan, tartózkodással kell venni; a dicsőitésre nem szabad elbizakodni, de a méltatlan birálgatásra sem elcsüggedni. A Krisztus is ezt az óvatosságot köti a pap szivére a tanitványokhoz intézett eme szavaival: legyetek okosok, mint a kigyók, de szelidek, mint a galambok. Máté 10: 56.

A pap nem egyszer az előitéletek és egyesek önkényüsködése hidra fejével áll szemben, s ha az ellen krisztusi erély és szellemtől áthatottan szól és küzd, annak sokszor megadja az árát. Ugy jár, mint a ki hogy újat és jót állithasson, bontani kezdi a régi, romlott keritést, s hát az alól mérgesen sziszegő kigyó rohan ellene, hogy őt háborgatni meri kényelmes fészkében. Vagy ugy jár, mint a ki a régi rozzant épületet tatarozza, javitgatja, sőt szükség esetén bontogatja is, hogy biztosabbat állithasson helyébe, és a javitás alá vett épület reá szakad. A javitás, az ujitás munkájával nem egyszer zivatart támaszt maga ellen a pap. Majd téves tanokat, balfogalmakat lát ő a nép között terjedni és terjesztetni, melyek előbb-utóbb a hit és erkölcs megromlását idézik elő. Nyilt homlokkal álljon a küzdtérre ezekkel szemben, vágjon az értelem fegyverével, szóljon az igazság mindenható hangján s ne féljen a küzdelem végétől: neki elébb-utóbb győzni kell.

Félreértene azonban, a ki szavaimból azt magyarázná ki, mintha én a paptól azt követelném, hogy hallgatóival ellenséges, hadilábon igyekezzék állani s azok kedvét soha és semmiben se keresse, — félreértene — mondom — mert engemet az az elv vezérelt mindig s vezérel most is, hogy a papnak hallgatói kedvét — tetszését mindenkor és minden tekintetben kell és kötelessége keresni, mig az az igazság, szeretet, tisztesség, közérdek és a papi tekintély róvására nem történik; de csak is igy, — máskép a hallgatók kedvének minden áron hajhászásával saját önállását ásná alá, s önmaga és hivatala ellen követne el megbocsáthatatlan bünt.

Félreértene továbbá, a ki ugy vélekednék, hogy én eddig mondott szavaim egy részével a fiatal papot hivatalától inkább elijesztem, mint ahoz édesitem. Nem atyámfiai! szavaim czélja nem más, minthogy a fiatal pappal megértessem, hogy mint a rózsának vannak tövisei, melyek szúrnak, de van szép szine s kellemes illata is, a melyekkel elbájol: ugy a papi hivatalnak vannak nehézségei, de van kellemes oldala is, mely azt minden nehézségek mellett vonzóvá teszi. Az a lelki gyönyör, melyet a vallás igazságainak kutatása közben és feltalálásában élvez lelkünk, — azaz édes öntudat, mely a hiven folytatott munka üdvös eredményének szemléletén ébred lelkünkben, az a tisztelet, szeretet és ragaszkodás, melylyel a jók adóznak a lelkek ügyében hiven sáfárkodó papnak, valóban könnyü terüvé és gyönyörüséges igává teszik a papi hivatalt, ugy, hogy az, ha küzdelemmel jár is, de annál szebb.

—

Kedves ifju szolgatársam, szeretett rokonom! Azt hiszem, hogy szavaimból némi tájékozást szerezhettél magadnak hivatalod folytatására. Szivedre kötöm, hogy szeresd hivatalodat és lelki nyájadat; légy hiv őr annak lelki jólléte mellett, sőt tiszta öntudattal munkáld azt. Azon légy *mind alkalmas, mind alkalmatlan időben*, hogy a gondviselésedre bizott gyülekezet kebelében *mindenek ékesen és jó renddel legyenek*. És hogy ez igy is fog történni, ehez nagy reményre jogositanak engemet, ismert tiszta jellemed, tanulói pályádon tanusitott komolyságod és szorgalmad, s elébb elmondott szép beszédedben bevallott elveid, mindenek felett pedig az a meggyőződés, hogy a martonosi unitárius egyház papi hivatalával az a munkálkodási tér nyilt meg előtted, melyen a szives jó munkát üdvös eredmény követendi. Én kérve tégedet, hogy hivatali buzgóság, krisztusi szellem által enged magadot vezettetni megkezdett pályádon, s kivánva, hogy a vallás terén munkálkodáso-

dat ohajtott siker kövesse, hogy Isten áldása szálljon te reád: ezennel beiktatlak a martonosi unitárius egyház papi hivatalába.

Ti hozzátok is, martonosi unitárius hitrokonok! van egy őszinte szóm és szives kérésem: nyujtsatok segédkezet ifju lelkészeteknek egyházatok jóllétének munkálkodásában; ne értsétek félre, sőt pártfogoljátok őt buzgó törekvéseiben; mert mint a legderékebb hadvezér is hiában parancsol, ha katonái nem engedelmeskednek, s ilyenkor nem a győzelemhez, hanem inkább a legyőzetéshez lehet szomoru kilátása: ugy a pap is hiában munkálkodik, ha a munkához hallgatói segédkezet nem nyujtanak, hiában megy a jóban elől, ha hallgatói nem követik: nem a jó eredmény, hanem az eredménytelenség akkor a bizonyos, a mit aztán nem a hivatalában buzgó papnak fog feltudni a józan közvélemény. Fogadjátok ifju lelkészeteket teljes jóindulattal. Azon legyetek, hogy számára a tisztességes megélhetés közöttetek biztositva legyen, s igy neki hivatalában a jó kedvvel és sikerrel való munkálkodhatás lehetővé váljék.

És hogy ez másképp nem is leszen, ezt hinnem jogosit, az a — mondhatom — páratlan és nagyrabecsülendő magatartás, a melyet ti köztetek 35 évig hiven apostolkodott tisztes, ősz papotok iránt elgyengültségében is tanusitottatok. Ti őt nem csak kellemetlenséggel nem illettétek, sőt iránta gyengéd kimélettel s szives előzékenységgel viseltettetek. Valóban szép tény, mely a mai időben ritkitja párját, a miért én nem megbizatásból, hanem csupán az ily tiszteletre méltó nemes eljáráson örvendeni tudó szivem sugallatából a vallás és nyugalomba lépett ősz lelki pásztorotok nevében meleg köszönetet mondok, s itt a nyilvánosság előtt elismerést szavazok nektek; nyugalomba lépett tisztes ősz lelkipásztorotokra pedig az Isten gondviselését kérem.

És midőn ez ünnepélyen megjelenteknek meleg köszönetet mondok a szives részvételért, s reájok is áldást kérek az Istentől, bezárom ez ünnepélyt, szivem amaz őszinte óhajtásával, hogy támadjon uj élet és előhaladás köztetek az erkölcsiekben és szellemiekben. Legyen béke martonosi unitárius szentegyház a te keritésedben, csendesség tornyodban, megelégedés házaidban, áldás és bőség mezőiden, és hirdettessék néped között a szeretet és béke evangyeliuma, mindörökké. Ámen.

TÖRÖK SÁMUEL,
szentmihályi pap.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1884. september.

(A nantesi zsinat és következései. Marion ur erkölcsi eléadásai. Renan úr ujabb vallástörténelmi tanulmánya.)

Szerkesztő úr!

Az után a gyászos munka után, melyet az 1872-ben tartott zsinat végrehajtott, és a mely az ismeretes szomoru confessiot megállitotta, a franczia protestans egyházban szakadás fejlődött ki. Az állam az eredménynyel szembe, melyet az 1872. évi zsinat felmutatott, többé nem engedi meg hivatalos zsinatok tartását. Az egyház orthodox töredéke, azt akarván, hogy minden áron egyházi gyülései legyenek, s hogy törvényeket hozzon azok számára, a kik elfogadni akarják, folytatta, hogy zsinatokba összegyüljön, de csak hivatalszerüen; mivel az állam a törvények alapján nem ismeri el határozatait.

Az orthodox zsinatok tehát minden harmadik évben összeülnek; az utólsó zsinati ülés Nantesben tartatott junius hóban. Bizonyos érdeklődéssel várták az emberek az orthodox párt határozatait. A szabadelvüek ugyanis a kibékülésre és közeledésre ajánlatot tettek, mely kibékitse a két pártot, melyekre az egyház oszlik. A protestántismus nem nagyon népes Francziaországban, egységre van szüksége, hogy némileg erős legyen. A szabadelvüek megértvén, hogy a megoszlás rossz következésü,, folytonosan követelték az egyesülést. Bizonyos időben az orthodoxok azt felelték, hogy a maguk részéről beléegyeznek az egyesülésbe s hogy ez teljesedésbe mehessen, nem fogják követelni, hogy antiliberalis confessiojok kötelező legyen. Ily feltétel alatt a szabadelvüek nem vonakodtak többé résztvenni oly zsinatban, a mely többé nem volt dogmatikus, hanem egyszerüen disciplinaris. Ily állásban voltak az ügyek a Marseilleben ez előtt három évvel tartott hivatalosforma zsinat óta. Határozottan tudni kellett, vajjon az orthodoxok megtartják-e azokat a meglehetősen határozatlan igéreteket, melyeket a szabadelvüek kezdeményezéseire tettek.

Nehány hónappal a nantesi zsinat előtt a bergeraci szabadelvü consistorium egy nagyon jól indokolt határozatot hozott, melyben az orthodox zsinatnak azt az ajánlatot tette, hogy béküljenek ki, s

hogy mindnyájan egyesüljenek Francziaország evangeliomositására, s hogy közösen munkáljanak az állam és egyház egymástól való megválására. Meglehet, jobb lett volna, hogy az egyesülés és kibékülés érdekében tett e kezdeményezést a szabadelvü egyháznak hivatalos képviselete, mely Párisban székel, tette legyen, igy legalább ünnepélyesebb, ha nem is fontosabb lett volna. A mi egyébiránt ugy is egyre megy ki, mert a szabad egyházak küldöttsége az ajánlatokat helyben hagyta, s azokat a szabadelvü párt egészen elfogadta. Csak az volt a kérdés, hogy a nantesi zsinat miként fogadja a bergeraci consistorium ajánlatát. Némelyek, kik régóta nincsenek illusioban az orthodox párt nézete iránt, nagyon kevéssé biztak kedvező feleletben. Azt gondolták, hogy a zsinat okokat fog keresni a halogatásra és ismét kitérő feleletet ad. S im azt mondhatjuk, hogy a pessimisták minden félelme tulszárnyaltatott. Valójában a zsinat egyszerüen büszke lenézéssel visszautasitotta a bergeraci consistorium ajánlatait. A gyülés a következő határozattal tért napirendre: „a zsinat reméli, hogy a zsinati rendszer előnyei számosabb egyházakba el fognak jutni, s most, miként az előbbeni ülésekben, felujitja azt az óhajtását, hogy az egész protestáns családot együtt lássa, egyesülve abban a hitben, mely a hivatalszerü zsinatnak alapja.“

Ez már világos: az orthodoxok csak ugy fogadják be magok közé a szabadelvüeket, ha ez utóbbiak aláirják az 1872-ben megállapitott hitczikkelyeket. Ez után ne figyelmeztessük-e a nantesi zsinatot arra, miszerint az orthodoxok több versen, többek közt Bersier ur szájával[1]), kinyilatkoztatták, miszerint nem fogják követelni, hogy a szabadelvüek ezt a hitczikkelyt aláirják.

[1]) Igaz, hogy azóta Bersier ur maga is csodálatosan megváltoztatta nézetét. 1879-ben fenn akarta tartani az egységet, az által, hogy a hivatalos formáju consistoriummal megszavaztatta a confessio 2 pontjának a törlését, mely szerint a hitvallás mindenkire kötelezővé tétetett. Ma már semmit sem akar elvenni abból, és az egyesülést teljesen lehetetlennek tartja. Egyébiránt a Schismát könnyedén veszi; igy szól arról: „Mivel a vallásos oktatás terén többé nem munkálkodhatunk közösen, az következik-e ebből, hogy érintkezéseink mindegyre elmérgesedjenek? Én éppen az ellenkezőt remélem s meg vagyok győződve, hogy ha helyzetünket őszintén felfogjuk, a lelkiismeretet inkább magára hagyjuk, lehetséges lesz, hogy a szivek közeledjenek, fentartván a lelkiismeret tiszteletének protestans elvét.“ Ha nem is vesszük tekintetbe a protestántizmust, attól tartunk, hogy Bersier ur a szivek közeledését illetőleg illusiókban ringatja magát.

A zsinat ezt az ellenvetést aval a lenézéssel fogadja, a melyet a bergeraci consistorium béke ajánlatai iránt tanusitott. A szabadelvüek semmi engedményeket sem várhatnak az orthodoxoktól. Fájdalom, már át kezdették ezt látni. Tisztán látják, hogy hasztalan nyujtják jobbjokat kiengesztelődésre, nem fogadtatik el, ha belé nem egyeznek, hogy meghazudtolják lelkiismeretöket. Ez oly áldozat, a melyet az ember soha sem hoz. Az orthodoxok tehát a szakadást akarják végrehajtani a reformált egyház nagy kárára. A szabadelvüek előtt már csak az áll, hogy komolyan szervezkedjenek, hogy minden eshetőségre készek legyenek. Legalább meg lesz az az elégtételök, hogy mindent megtettek annak elkerülésére.

A nantesi zsinat, miután kevéssé atyafiságos szelleméről igy bizonyságot tett, ugy látszik igazolni akarta a katholicismussal való vádolást, a melylyel többször illeték az orthodoxokat. A katholicismusnak meg van a maga hivatalos bibliája, a Vulgata; az orthodox zsinat azt akarja, hogy neki is legyen hivatalos forditása, a mely, a mint mondják, a régi Osterwald-féle forditás lesz, kijavitva. Ámde abból a forditásból, melyet már kinyomattak, és kijavitattak, láthatjuk, hogy mit érnek a javitások; a hibák hemzsegnek benne elejétől végig. De nemcsak azt akarják, hogy hivatalos bibliájok legyen, hanem még hivatalos hitvallások is, hivatalos egyháztörténelmök, liturgiájok. E szerint a zsinatos papok előtt oly szilárd korlát lesz, melyen minden egyéni kezdeményezés megtörik. A józan értelem ha nem is fojtatik el, szoros korlátok közé fog szorittatni; az előhaladás, ha nem is állittatik meg, nagyon megnehezittetik.

Hasztalan ezekhez adnunk, hogy mindezek a szabad vizsgálódás kárára történnek, tehát a protestantismus egyik leglényegesebb elve ellen. A zsinatnak hogy következetes legyen eljárásában, meg kell szavazni egy prédikáczió gyüjtemény szerkesztését, kinyomatását, mely kötelező legyen mindazokra a papokra nézve, a kik a zsinati eszmékhez csatlakoznak. Mindez nagyon szomoru. Oh! a protestantismusnak szép szerep jutott ebben a modern társadalomban, a mely megunta és megutálta azokat az esztelenségeket, melyeket a csalhatatlan Róma nevében elébe adnak! De miként akarják, hogy ez a társadalom a maga aspiratioival, a lelkiismeret szabadságának szomjával, a szabad vizsgálódás lángoló akaratával oly zászló alá sorakozzék, melynek szinei csak halvány szálakban különböznek a tekintélyi katholicismus szineitől.

A mult évben röviden, hogy ugy szóljak futtában megismertettem önnel a számos erkölcstani kézi könyvek közül, melyeket a népnevelési törvény nyomán irtak nálunk, a legjobbakat. Engedje meg, hogy most beszéljek egy kitünő munkáról, melynek czime E r k ö l c s i t a n i t á s o k. Szerzője Marion ur, a kit most neveztek ki a Sorbonne tanodában közelebbről állitott paedagogiai tanszékre. Erre a tanitásra bajos lett volna jobb választást tenni. Marion ur hosszu idők óta bebizonyitotta tanitásával és irodalmi munkáival, hogy bámulatosan alkalmas ily tanitásra. Hiszen ő tanitotta a Fontenay aux roses-i tanitónő képezdében e tárgyat az intézet felállitása óta.

Nagyon feltünt az a psychologiai tanfolyam, melyet ez intézet fiatal leányaival tartott; az erkölcstani tanfolyam éppen az emlitettem munkának a lényege, a psychologiai tanfolyamnak a kiegészitése. Valódi gyönyörüség oly emberrel foglalkozni, a ki ily tisztán látja czélját, s oly jól ismeri az utat, mely ahoz vezet. Legjobb ha saját szavait idézem, ha elolvastuk, tájékozva vagyunk tanitása felől: „Mi a czélja a nevelőnek? Hogy embereket formáljon, azaz, hogy arra készitse el a gyermekeket, hogy magukat a lehető legjobban vezessék ők maguk, s hogy őket a lehető legközelebb vezesse az emberi tökéletességhez. Tudni kell tehát, hogy mi az emberi élet rendeltetése. A régieknél szokásos hasonlat szerént, és a mely az önnevelésre s mások nevelésére is egyaránt alkalmazható, mindnyájunkra nézve fő dolog, hogy s a j á t s z o b r u n k a t f a r a g j u k k i és a nevelőre nézve: hogy a reá bizott ős anyagot, az emberi lelket idomitsa. De e czélból szemeinket egy mintára kell szegeznünk. A psychologia, meg gyakorlati neveléstan némileg megtanitanak a faragás mesterségére, hogy minő anyaggal van dolgunk, hogy minő feltételek alatt, mely eszközökkel hathatunk ez anyagra; a morál állitja szemeink elébe a mintát, az elérendő eszményképet.

Ily tiszta, szabatos módon kezeli az iró tárgyát, a morált. Mi a czélja a morálnak, kérdi Marion? A gyönyörüség, vagy az egyéni és közérdek? Erre szemlét tart azoknak a különböző bölcselőknek, a kik e tárgygyal foglalkoztak, a tanai felett a régi kortól napjainkig. Igy bonczolgatja rendre Epikurnak, Fouriernek, Hobbesnak, Stuart Millnek, Herbert Spencernek, Littrének, Humenak, Jacobinak s másoknak eszméit, felmutatván azok fogyatkozásait és gyenge oldalait, igazságot szolgáltatván az azokban találtatott jóért és igazért. Szeretném idézni a munkának ama szép lapjait, a melyeken az iró emelkedett erélylyel kell ki a miatt, hogy a gyermekek nevelésénél igen nagyon tekintetbe van véve az önzés. Ennek a helynek legalább a

végét idézem: „Harcz az önzés ellen, meg lehet, ezzel kellene megkezdenünk az erkölcsök reformját. Minden lehető módon arra kell munkálnunk, hogy a gyermek tegyen valamit, ha bár kezdetben valami csekélységet, később többet tiszta kötelességből. Oda kellene vezetnünk, hogy kezdetben kedvelje a kissebb áldozatokat, azokban találja örömét, hogy később nagyobbakat tudjon tenni; meg kell vele szeretetni a fegyelmet és rendet, csak azért, mert rend és fegyelem és nem kell megszoktatni arra, hogy azt számitgassa, hogy magaviseletéért mi jóban vagy roszban részesül; hogy előre kiszámitsa hibái vagy törekvései árát.“

Tisztán elméleti tekintetben, Marion ur Kanthoz csatlakozik, kinek csaknem minden nézetét teljesen osztja. Nem szükséges mondanom, miszerint habár egészen elfogadja a német bölcselő eszméit, a gondolatokat oly tisztán tudta előadni, hogy azok a fiatal leányok, a kiknek szólottak, egészen megérthették. Mindenek felett tanitása gyakorlati részében tudott a tanár igazán világos és érdekes lenni. Bajos lenne idéznem, mert nagyon messze vonzana a sorbonnei uj tanár pedagogiai oktatásának érdekes és kellemes volta.

Többen kifejezték azt az óhajtást, hogy ezeket az erkölcsi tanitásokat, minden anya olvassa el; a ki olvasta, szive mélyéből csatlakozik ez óhajtáshoz, s maga részéről is kivánja, hogy teljesedjék. Az anyák csak nyerhetnének ez olvasással, mind önmagukra, mind pedig leányaik nevelésére nézve.

Renán ur valamely uj könyvének megjelenése mindig nyereség; legyen az a kötet eddig ismeretlen dolgozat, vagy pedig oly tanulmányok gyüjteménye, melyek egyik vagy másik vallási vagy bölcselmi folyóiratban már megjelentek volt. Ha eredeti s még eddig nem volt kiadva, biztosak lehetünk, hogy uj eszméket találunk abban előadva azzal az ömledező kellemes irálylyal, melynek a szerző birja a titkát, ha pedig már a kiadott és olvasott darabokból áll, az ember haszonnal és gyönyörüséggel ujból olvassa. Ez az eset az utóbbi kötettel, mely most jelent meg és a melynek czime: Uj tanulmányok a vallástörténelemből. Egész tartalma körül belől ismeretes, két tanulmány kivételével; egyik, a mely a budhismusról; a másik, a mely a „De auxiliis“ szerzetről szól. A már közlött értekezések közt legérdekesebbek: Flare Joachim és az örök evangelium. Egy szép tanulmány D' Assise Ferenczről; a biblia forditásai; és egy különös dolgozat, melynek czime: egy szerzetesi idyl a XIII. században. De mindenek

felett a jelen füzet zamatát és kellemét Renan ur előszava adja meg. E nehány lapon elmondja nézetét a vallásról korunkban és a jövőről, a mely arra várakozik. Ez az előbeszéd egy nagyon naiv, nagyon, nagyon különös kivánság kifejezésével végződik: avval, hogy különböző munkáiból egy kis kivonat készüljön, a mely minden kegyes asszony kezébe legyen a Paroissien (rendes imakönyv) helyett. Szóról-szóra ezt mondja erre nézt: „némelyek azt állitván előttem, hogy irataim némely lapjait megelégedéssel olvasták, s azokat alkalmasoknak találván arra, hogy azok által épüljenek és megvigasztaltassanak, azon gondolkozom, hogy ezeket a részeket kivegyem azokból a kötetekből, melyekben vannak és kiadjam egy kiskönyvben kegyes olvasmányok czimén. Az egésznek a tartalmát felosztom ötvenkét részre, az év ötvenkét vasárnapjára. Mindenik vasárnapra lesz egy kivonat az evangeliumokból és a szent atyákból egy imádság és egy lelki bokréta, később képeket is lehet tenni belé. Bármely kegyes asszony csak bizonyos kihagyásokból ismeri fel, hogy egy ily könyv miben különbözik az imakönyvtől, melyet a templomba szokott vinni. Meglehet végre bizonyos tekintetekből többre fogja becsülni. Ez szép győzelem lesz. . . . . . Utolsó ambitiomnak elég lesz téve, ha halálom után bémehetek az egyházba, az alakjában egy kis tizennyolczad kiadásu kis könyvnek, melyet egy finom keztyüs kéz hosszu ujja között tart."

Az ember elbámul e sorok olvasására, és ha nem ismerné annak derék voltát és komolyságát, a ki irta, nagyon kellemetlen érzéssel bétenné a könyvet. De Renán ur müvészi phántáziájában igen komoly és határozott. A fényes iró skepticimussának egyik bizonyitéka ez is; a kitünő kritikusénak, a ki — a mint látszik — a müvészetet a müvészetért üzi. Örökös ellenmondás van nála szive és értelme közt, s ugy tetszik, hogy ez ellenmondásban gyönyörüségét találja. Nem érti, hogy az ember szenvedhessen hitéért, és miként egy birálója mondotta, nem teheti, hogy a martyrokat kissé esztelenek-nek ne találja. Lenézi az imát, melyről azt állitja, „hogy kisérleti uton nem lehet bébizonyitani sikerét." Meg kell vallani, hogy mindez felületes; de arra a nevelésre vall, a melyben Renan ur a seminariumban részesült — s bizonyosan ez idézi elé nála — hogy ugy szóljak — azt a bizonyos dilettantizmust a morálban, a melyet irataiban mindenütt feltalálunk s a mi, ugy látszik, természete. Ennek bizonyitékául idézem azt a szép beszédet, melyet egy banquetten, melyen elnökölt, szűlő várossában Treguierben, Bretagneban elmondott. Miután üdvözölte a bretonokat, hogy azoknak maradtak,

a mik voltak, magától kérdi, hogy vajjon változott-e; ugy találja, hogy lelke ott áll, a hol gyermekkorában. „Már akkor meg voltam áldva s már akkor birtam mindaval, a mivel most, semmit sem szereztem azóta, hanem ha azt a kétes mesterséget, hogy azt értékesitsem.“ Ez utolsó szavak egészen előnkbe tárják azt a skepticizmust és dilettantizmust, a melyről beszéltem. Ebben a beszédében kérte, hogy sirkővére ezt irják: veritatem dilexi. Ezt tette még hozzá: „Igen, én szeretem az igazságot, kerestem, követtem, a hová hivott.“ Valójában senki sem vonja kétségbe Renán ur teljes őszinteségét, s hinnünk kell szavának. De szabad azt gondolnunk, hogy képzelődik; ennek bizonyitékául, még csak egy helyet idézek abból a beszédéből. „Egyik kérdés, melyet a protestansok ellenem mindig felállitanak, az, hógy mit tartok a bünről? Jó Isten! azt hiszem, hogy én ezt egészen mellőzöm, semmit sem tudok ebből a szomoru dogmából. Megvallom, hogy minél többet gondolkozom róla, mindinkább ugy találom, hogy az egész bölcselem a jó kedélyben áll.“ Valójában azt hinné az ember, hogy Demokritos egyik tanitványával áll szembe, ez a moral teljesen hasonlit az Abderita bölcselő moráljához — skepticizmus és sensualizmus. Az emberiség soha sem szánja magát rá egy ily könyü podgyászra; nem ilyennel lehet táplálni és erősiteni az emberi lelket.

CHARRUAUD.

AZ UNITARISMUS ÁLLÁSA AMERIKÁBAN.

Kolozsvár, 1884. sept. 26.

Kedves Kovács ur!

Nagy örömet okozott nekem, hogy hazájok nagy fiának, Kossuth Lajosnak, f. évi mártius 18-ról keltezett s önhöz intézett nagy becsü levelével,*) melyre figyelmemet felhivta, megismerkedhettem. De nem tehetem, hogy arra néhány észrevételt ne tegyek. A levél tartalma mély érdeklődéssel s gyönyörüséggel töltött el. Örömmel győződtem meg belőle, hogy Magyarország függetlenségi harczának jeles és lelkes vezetője mily melegen emlékszik még most is az amerikai népről s ottani látogatásáról. Szivélyesebb s melegebb fogadtatásban nem is részesült Amerikában Kossuthnál egy idegen nemzet fia sem; és senkit sem bámultak és szerettek annyira, mint őt. Jól esett lelkemnek az is, hogy Kossuth mily nagyra becsüli az amerikai unitárius felekezetet, melyhez nekem is szerencsém van tartozhatni. Jól esett látnom, hogy teljesen igazat adott ön ama megjegyzésének, „hogy az unitáriusok Amerikában a legmiveltebb emberek", sőt hozzá teszi: „hogy erkölcsiségben is kitünők." Örömmel töltötte el szivemet, hogy Kossuth az unitárius hitvallásnak legtovább tartó jövendőt jósol, „mivel a fősulyt nem transcendentalis speculatiokra, nem mysticus dogmákra, hanem Krisztus erkölcstanára, az isten és ember szeretetre fekteti."

De másfelől sajnálattal kelle látnom, hogy hazájok nagy fia téves értesülés után abban a hiedelemben van, hogy az Egyesült-Államokban az unitárius vallás, az utóbbi időkben, tért nemcsak nem nyert, de veszitett. Az általam mélyen tisztelt nagy ember nem fogja rosz néven venni, ha az igazság érdekében az alábbi felvilágositásokat teszem: Az unitárius hitvallás Amerikában nem hogy tért vesztett volna az utóbbi időben, ellenkezőleg hiveinek száma tetemesen gyarapodott. Mint az amerikai unitárius hitfelekezetnek tagja állitom, hogy ekklézsiáink, papjaink számát, a közös tevékenységet s hatalmat illetőleg, az unitáriusok sokkal erősebbek jelenleg, mint régebben voltak. Sajnálom, hogy hazámtól távol létem miatt statistikai adatokkal nem mutathatom ki pontosan a gyarapodást, mely az utóbbi 25 év alatt történt. Különösen a Missisipi vidékén, s a csendes tenger partján, hol ezelőtt egy ekklézsiánk sem volt, most sok

*) Lásd Ker. Magv. f. évi II. füzetében 113—118 l. Szerk.

van. A missiói czélokra aláirt összeg, hitelveink terjesztésében kifejtett tevékenységünk és sikerünk most sokkal nagyobb, mint ezelőtt 25 évvel. Az igaz, hogy egy nehány kitünő pap egyházunkból kilépett, mint Osgood, kire Kossuth is hivatkozik, de az unitárius egyházból más egyházba áttért papok száma 20 év alatt alig megy 6-ra, mig a mi egyházunkba minden évben annyi jött más vallásfelekezetek papjai közül. Az is igaz, hogy a mi szaporodásunk, jóllehet tetemes, még sem oly gyors, mint a más vallásfelekezeteké, ugy hogy mig a miénk 25 év alatt $^1/_3$-ra megy; a többieké 3—4-er anynyira. De másfelől tekintetbe kell vetnünk:

1-ör, hogy a más vallásfelekezetek, mint a katholikusok, anglikánok és lutheránusok főleg az Európából bevándorlottak által szaporodnak. E bevándorlás, mely évenként $^1/_2$ s 1 millió közt váltakozik, mind a szentháromság hivő (Trinitarian) egyházakat növeli. A mi amerikai unitárius egyházunkat ilyen európai unitárius áramlat nem gyarapitja.

2-or. A mi népünk folytonosan költözködik egyik helyről a másikra. S azok a családok, melyek az unitárius vallásra tértek, midőn nyugatra mennek, hol még nincs unitárius templom, más egyház tagjai lesznek. Egy olyan országban, melynek lakói mindig vándorolnak egyik városból a másikba, rendesen a kisebb számu felekezet szenved, mig a nagyobb felekezet nagy előnyben van. Ilyenformán nekünk sok hivet kell egyházunkba téritení, hogy azoknak a helyét kipótoljuk, kik oly városba vagy faluba költöznek, hol még nincs unitárius templom.

3-or. Az a vesztesség mely ezelőtt 25 évvel, épen a polgárháboru előtt s annak folyama alatt érte az unitárius egyházat, reánk nézve megtisztelő s nem megszégyenitő. Ugyanis a mi egyházunkból kilépettek olyan egyének voltak, kik a déliekkel üzleti összeköttetésben állottak, s mivel a mi unitárius papjaink a szószékről s gyülésekben nyiltan hirdették a rabszolgaság eltörlését, megsértve érezték magukat, vagyis a déliek pamutját s pénzét többre becsülték az unitárius hitelveknél s a szép szabad emberi jogoknál. Következőleg elhagytak minket, s olyan egyházakba mentek át, (mint az anglikán), hol az egyházi szónoklat alatti szendergéseikből nem ébresztette fel a rabszolgaság kérdésére való hivatkozás.

De ha némelyeket igy el is veszitettünk, azok helyett többen jöttek, s a mi fő a gyakorlati és társadalmi téren a befolyást szilárdul megtartottuk, sőt hitelveinket minden irányban nagy mérvben elterjesztettük. Az ugynevezett Independens (független) egyházak, mint dr. Thomas és Dr. Swing, Chicagóban, velünk gyakorlatilag

teljesen egyetértenek, velünk rokonszenveznek s a régi calvinisticus hitelveket egészen elvetik. Éppen ez áll az orthodox congregationalistákról is — mi uj orthodoxiának neveztetik — kiknek theologiai álláspontjuk ugyanaz, mi a Dr. Channingé volt. Ezenkivül számos nagy felekezet van Amerikában, melyek nem viselik ugyan az unitárius nevet, de lényegileg hitvallásuk ugyanaz, mi a magyar unitáriusoké, p. o. az universalisták, Hicksite Quakerek s a tanitványok vagy Christiánusok felekezete, melyhez a néhai Garfield elnök is tartozott — s az ugynevezett spiritualisták legnagyobb része. E felekezetek elvetik mind a Calvinismust, mind a Trinitarismust. Ha ezeket Amerikában az anti-trinitariusok és anti-calvinisták közé számitjuk, azok száma több millióra megy, kik az unitárius könyveket olvasták, használják, az unitárius elveket elfogadják s igy az unitárius eszmék az amerikai élet- és gondolkodás-módra nagy befolyást gyakorolnak. A nevelés és irodalom terén, emberbaráti intézetek létrehozásánál, a politikai és társadalmi reformoknál az unitáriusok, mint vezetők szerepelnek.

Folyóiratuknak egy egész lapját betölthetném ama kitünő férfiak és nők neveivel, kik irodalmunknak ékességei, s az unitárius egyházhoz tartoznak. Avagy emlitsem-e Agassis, Emerson, Longfellow, Bryant s a jelenleg élő Holmes, Bret Hart, Lowell (londoni nagy követ) Bancroft, Dr. Freemann Clarke, Dr. Hunt, Parkmann, Prescott s más jeles tudósok és költők neveit. Épen midőn e sorokat irom, tartják az amerikai unitáriusok nemzeti értekezletüket Saratogában, a hol, mint a megelőző években, 2000 küldöttnél több lesz jelen a különböző ekklézsiákból, s köztük közéletünk legjelesebb férfiai, mint Curties Vilmos, New-Yorkból, Hoar, biró, és Long kormányzó, a Mussachusetts-i államból, Miller, legfőbb itélőszéki biró Washingtonból, a Congressusnak számos tagja, sok jeles iró és tanférfiu. Taft, az merikai nagy követ, Bécsben, szintén a Cincinnati unitárius ekklézsiának a tagja.

Remélve, hogy a testvéries viszony az amerikai és magyar unitáriusok között állandóan fenn fog állani s egymásnak kölcsönös megismerése évről évre bensőbbé válik, s lelkem mélyéből megköszönve unitárius hitrokoninknak a páratlan vendégszeretetet s szivélyes fogadtatást, melyben részesitettek, hitrokoni s baráti szeretettel vagyok stb.

BIXBY JAKAB,
a bölcselem tanára, a meadvillei
hittani intézetben.

NAGY PÉTER.

(1819—1884.)

A testvér erdélyi ev. ref. egyházkerület nagyérdemü püspökének f. évi sept. 16-án történt váratlan halála mély fájdalommal töltött el minden protestáns szivet. Megilletődéssel emlékezünk meg mi is a veszteségről, mely e bérczes hazában velünk együtt egy tanuságos multat átélt felekezetet, s az öszszes magyar reformált egyházak átalakulásban levő közéletét oly érzékenyen találta.

Nagy Péterben a magyar protestantismus egyik vezérfénye, legkitünőbb alakja szállt sirba.

Ő valódi tehetség volt, szivre és észre nézve egyaránt nagy, de legnagyobb talán a módra nézve, a mely szerint fénylő tehetségeit és szivbeli szép tulajdonságait oly ritka hüséggel és bámulatos odaadással forditotta az élet és önmaga által elébe tüzött magas czélok szolgálatára, mint közülünk igen kevesen.

Ama nagy átalakulásokra, melyeken a magyar protestáns egyháznak és iskolának e száz esztendő nehány utolsó tizedében kellett átmenni, az erdélyi ev. ref. egyházkerület benne kétségtelenül egyik legmegfelelőbb vezérférfiát találta meg, ki eszével, tudományosságával és erős kötelességérzetével hatalmasan elé tudta segiteni az átalakitás nehéz munkáját egyházának mind anyagi mind szellemi ügyeiben. S ha meggondoljuk, hogy nagy tehetségeivel és bölcseségével mily tényezőnek bizonyult a magyar reformált egyházak egyesitése nagy müvében is, és hogy ebből az egyesitésből kifolyólag még sok reform vár az erdélyi reformált egyházkerületben keresztülvitelre, érteni

tudjuk azt a kibeszélhetetlen fájdalmat, mely hitsorsosai részéről az ő hirtelen elvesztését kisérte.

S vegyük hozzá még, a mit felednünk nem szabad, hogy Nagy Péter tehetségei legteljesebb fényükben mégis a szószéken tündököltek. Itt jutott kifejezésre nagy értelmi ereje mellett alapos tudományos miveltsége, abban a formai tökélyben és megragadó eléadásban, mely őt különösen jellemezte, s melylyel ő a közönségre oly elbüvölő, ellenállhatlan hatást gyakorolt. S hogyha egyháza könnyeket hullatott ő érette, azoknak első sorban a szónokot kellett illetni, kinek hatása nemcsak a hivekben a keresztény élet ápolására, hanem a papság szószéki müködésének magasabb szinvonalra emelésére is megmérhetetlen volt. Valóban bármily fényben ragyogott is szelleme a tanári széken, a tanácsteremben és az irodalomban, mely utóbbi téren is kiváló érdemeket szerzett, zenithjét mégis a szószéken érte el, s neve a magyar protestantismus elsőrangu szónokai közt fog emlittetni mindenha.

FERENCZI MÓZES.

(1799—1884.)

A mi egyházunkból is veszteséget kell jelentenünk.

Alsójárai Ferenczi Mózes nyugalm. alszámvevő, egyháztanácsost, kolozsvári ekklézsiánk egyik gondnokát, f. évi sept. 12-én végnyugalomra kisértük.

A néhai nem tartozott ugyan azok közé, kiknek nevéhez nagy alkotások füződnek, de feddhetetlen munkássága s egyháza és vallása iránti nemes buzgalma hű emlékezetet érdemel.

Keveseknél láthatni az egyház érdekei iránt azt a lángoló buzgóságot, a melylyel ő ugyis, mint a vallásközönségnek több éven át, előbb pénztári jegyzője, később pénztárnoka, azután

számvevőszéki elnöke, és ugyis mint kolozsvári ekklézsiánknak 28 évig gondnoka, kiváló szolgálatokat teljesített.

Egyháza iránti szeretete szépen nyilvánult más alakban is. A közczélok oltárainál mindig az elsők között láttuk szives adományaival megjelenni s 50 éves házassága jubileumát is jótékonyságának egy szép tényével örökitette meg, midőn nejével Füzi Krisztinával kolozsvári ekklézsiánknak egy gyönyörü aranynyal bevont ezüst urvacsorai poharat ajándékozott.

Egyszerü, de oly erények valának ékességei, melyeket annál többre kell becsülnünk, minél ritkábbakká kezdenek válni az ily erények napjainkban.

Vajha az ő erényei minél több követőre találnának közöttünk!

PÉTERFI DÉNES.

IRODALMI ÈRTESITŐ.

A tizenkét apostol tanitása az Editio princepsből forditotta és bevezetéssel ellátta: Boros György, a kolozsvári unitárius papnöveldében hittan- és bibliamagyarázat tanára. E müvecske külön lenyomat elébbi füzetünkből s örömünket kell kifejeznünk, hogy dolgozó társunk e munkát, melylyel a külföldi illető szakemberek is érdekkel foglalkoznak, igy is közre adta. Ajánljuk. Ára 30 kr.

Uj Magyar Athenas. Ujabbkori magyar protestans egyh. irók életrajz gyüjteménye. Szerk. Kiss Károly. VII. füz. Szász Károlytól Tóth Ferenczig jön le. E füzetben megjelent életrajzok mintha arányosabban lennének irva az elébbi füzetekéinél. Ajánljuk. Ára a füzetnek 50 kr. (kapható Aigner Lajosnál· Budapest.)

Magyarország történelme. Középtanodák és tanitóképezdék számára. Irta Dr. Török István, kolozsvári ref tanár. Ára 80 kr. Kapható szerzőnél Kolozsvárt, belső-farkasutcza 19. sz. A 157 lapra terjedő mű egyszerü, világos és folyékony stylusban, jó magyarsággal van irva, ugy, hogy a növendékek könnyen megtanulhatják. Szerző felhasználta a legujabb kutatásokat, s az egyéni jellemzésekre is figyelemmel volt, (ámbár egyes nagy embereink életrajzát jobban kidomborithatta volna, mert ez hat leginkább az ifju lelkére) azonban vannak a műben téves állitások, (népvándorlásnál) egyes ellenmondások és hiányok is, (mint Szt.-László törvényhozását mellőzi; a keresztes hadjáratot, megemliti, de keletkezéséről semmit sem szól,) de azért a kiemelt előnyeiért alkalmasabb más ilynemü kézikönyveknél; s az érdekeltek figyelmébe ajánljuk.

KÜLÖNFÉLÉK.

— **Bixby T. Jakab amerikai tanár látogatása.** Mindig örvendetes lehet nemcsak az unitárius vallásközönségre, hanem általában hazánkra nézve is, ha külföldről koronként jeles egyének látogatnak meg; mert szerzett tapasztalataikat, benyomásaikat hazájukban jóakaratulag terjesztve, ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek hazánknak. September havában ujból egy ilyen vendégünk volt, Bixby T. Jakab, ki a meadvillei unitárius hittani intézetben a bölcselem tanára, ki mint iró is, különösen a „Physicai és vallásos ismeretek hasonlóságai“ czimü müvével szép nevet vivott ki magának. Kovács János ig. tanárnak meadvillei látogatásakor azt igérte volt, hogyha Európába jő, Magyarországot okvetlen meg fogja látogatni. Szavát be is váltotta. Nejét s két gyermekét Drezdában hagyva, Budapesten át,

hol előlegesen is egy pár napig időzött, sept. 18-án estve Kolozsvárra érkezett. Másnap jelen volt az elhunyt Nagy Péter ev. ref. püspök temetésén, mely alkalommal meglepte, hogy a különböző vallásfelekezetek is mind képviselve voltak, a mi még Amerikában is szokatlan. Minthogy Toroczkót s Tordát látni óhajtotta, sept. 20-án Kovács János ig. tanárral Alsó-Járán keresztül, hol Siménfalvi György lelkész vendégszeretettel fogadta, Toroczkóra mentek.

Toroczkón mély benyomást tett rá az isteni tisztelet; Gál Miklós lelkész a vallásos szertartás bevégzése után melegen üdvözölte a messze földről jött vendéget, mire Bixby ur felelt, sajnálatát fejezve ki, hogy nem szólhat magyarul hozzájok, kiknek vallásos buzgósága a tengeren tul is ismeretes, s kiket Jókai nagynevü iró „Egy az Isten“ czimü regényében oly szépen jellemez; megemlitette, hogy mily meleg érdeklődéssel viseltetnek ők a magyar unitáriusok s általában a magyar nemzet iránt, s ama haladásból itélve, melyet Magyarország az utóbbi időben tett, teljesen meg van győződve, hogy a legnagyobb magyarnak igaza volt, midőn ezt mondá: „Magyarország nem volt, hanem lesz.“ Beszédét magyarul igy végezte be: Nagyon örvendek, hogy önök közt lehetek. Szivemből óhajtom, hogy a toroczkói unitárius ekklézsia virágozzék!

Megjelent az egyház kebli tanácsgyülésében is, hol emlékül különböző fényképekkel ajándékozták meg. Tiszteletére Pálfi János isk. igazgató ebédet adott, melyen az ekklézsia tagjai közül is többen jelen voltak, kiknek értelmes pohárköszöntőiben különösen gyönyörködött. Nem győzte eléggé dicsérni a házak csinos berendezését, a festői népviseletet s Toroczkó természeti szépségeit.

Toroczkóról Várfalván, Ar.-Rákoson és Kövenden át Bágyonba mentek, hol Kovács Dénes vendégszeretetét élvezték. A templom megtekintése alkalmával a presbyterium jelenlétében Csegezi László espereshelyettes ur üdvözölte. Megnézte nehány földmives házát is s meglepte a jó mód s a gazdaság vezetésében nyilatkozó értelmesség.

Azután Tordát látogatták meg s egy társaság kiséretében megnézték Torda hasadékát s a sóbányát, mely ki volt világitva. Sept. 22-dikén estve, Veress Dénes alispán, tiszteletére estélyt adott. A vendéget Albert János lelkész köszöntötte fel. Bixby ur válaszában elmondta, hogy a nagy út, melyet megtett, bőven kárpótolva van a gyönyörüségek által, melyek érik. Tordáról már ezelőtt sokat hallott; ma megtanulta azt, hogy jó a tordai mézes kalács s jó a tordai pecsenye, de becsesebb kincseit is megismerte; meg a természet által pazar kézzel Torda környékére halmozott szépségeket s meg a vallási türelem e klassikus helyét.

Itt mondták ki a lelkiismeret szabadságát 1557-ben, tehát jóval előbb, mint a hogy e szabadságot szerető s kereső angol puritánok Amerikába mentek volna. Éppen ezért Torda Mekkája lehet nemcsak a magyaroknak, hanem az egész emberiségnek, s poharát a felvilágosult fejedelem János Zsigmond emlékére üritette. Ezután még számos felköszöntő következett. Másnap a templomot, iskolát s régi országházat meglátogatván, visszautaztak Kolozsvárra.

Kolozsvártt tiszteletére szintén bankett rendeztetett. Főt. Ferencz József püspök ur szép beszéddel köszöntötte fel szeretett vendégünket, ki megköszönve a szives fogadtatást, elmondta, hogy a meddig Magyarországra nem jött, idegennek érezte magát, de már Budapesten sok minden hazájára emlékeztette. Kiemelte, hogy az amerikai unitáriusok sokat köszönhetnek a magyar unitáriusoknak. Ugyanis Amerikában szemökre vetik, hogy az unitárizmus uj mozgalom, de ők erre azt felelik: nem uj, mert Erdély bérczei között háromszáz éve óta áll fenn az unitárius vallás. Továbbá felhozzák ellenük, hogy az unitárius vallás csak a tudósok számára való, de e vádat azzal czáfolják meg, hogy Erdélyben éppen a köznép követi s hive maradt a hitüldözések idejében is teljes hittel és meggyőződéssel annak igazságai iránt. Ez azt bizonyítja, hogy vallásunk nemcsak az ész, hanem a kedély, a sziv vallása is. S éppen ugy kielégiti az egyszerü földmives lelki szükségleteit, mint a szaktudósét. S annak felvirágzása s az amerikai és magyar unitáriusok között levő testvéries viszony fenmaradásáért üritette poharát. A banketten egymást érték a felköszöntők az angol és amerikai unitárius társulatokért, a Richmond-családért, amerikai nőkért stb.

September 25-én Bixby ur az „Angol társalgókör"-nek volt vendége. Kovács tanár üdvözlete után Bixby ur saját benyomásait s észrevételeit mondta el Budapestről s erdélyi útjáról. Érdekes összehasonlítást tett a magyarok és németek társadalmi szokásai között. Örömmel lepte meg, hogy Kolozsvártt annyi nevelőintézetet s tudományos férfit talált s méltán lehet magyar Athenaenek nevezni. Megemlitette, hogy az amerikaiak soha egy nemzet képviselőjét se fogadták oly nagy lelkesedéssel és kitüntetéssel, mint Kossuth Lajost, a szabadság szent eszméjének apostolát. Általa tanulták megismerni és szeretni a magyar nemzetet. Azóta az egyes amerikaiak közleményeiből, kik Magyarországot koronként meglátogatták, szereztek némi ismereteket, legujabban pedig Kovács János tanár felolvasásai s előadásaiból is érdekes informátiókat nyertek.

Kolozsvárt tartózkodása alatt meglátogatta az egyetemet, vegytani intézetet, gazdasági intézetet s iskolánkat. Főiskolánk ifjusága ünnepé-

lyességgel fogadta s a papnövendékek látogatásának emlékeül szép ajándékkal lepték meg, melynek átadásakor Fazakas Lajos papjelölt egy szép beszédet mondott angol nyelven, a mi kellemesen lepte meg Bixby urat s köszönő válaszul kiemelte, hogy nem gondolt arra, hogy itt egy ifju őt oly correct angol nyelven üdvözölhesse. Ez szép jele az unitárius ifjak komoly törekvésének s az angol és amerikai unitáriusokhoz való ragaszkodásuknak. Igérte, hogy erről hazatértekor tanubizonyságot fog tenni s átadja a szivélyes üdvözletet az ottani tanároknak s papnövendékeknek.

Kedves vendégünk sept. 26-án estve távozott el körünkből. Az indóháznál, — hová számosan kisértük ki, — mondottuk el az utolsó Isten hozzádot. Szeretetet hozott, s szeretettel vált el tőlünk.

Sept. 28-án érkezett meg Budapestre, hol Derzsi Károly lelkész vendége volt, s vezetése alatt a főváros nevezetességeit megtekintette. Ott volt a képviselő s főrendiház megnyitásán is. Sept. 28-án az isteni tiszteleten jelent meg, mely alkalommal ft. Ferencz József püspök ur agendált s Derzsi Károly lelkész pedig a szónoklatot tartotta. Isteni tisztelet után a püspök, gondnok és nehány presbyter társaságában megnézték a helyet, melyet a főváros az unitárius templom és papi lak helyéül adott, s a már kész tervrajzot a helyszinén átvizsgálták, arra észrevételeket tettek. Azután a közebédre mentek, melyet a budapesti unitárius ekklézsia hivei a Bixby ur tiszteletére a Hungariában rendeztek. Derzsi Károly lelkész köszöntötte fel a vendéget, kifejezve ekklézsiájának a feletti örömét, hogy egy derék amerikai hitrokont körükben tisztelhetnek. Aztán Bixby ur fejezte ki határtalan örömét s köszönetét a szives fogadtatás s magyar vendégszeretet fölött, melyről sokat hallott, de a melynek tapasztalása fölülmulta várakozását itt és Erdélyben is. Örömmel fog visszaemlékezni mindig a látottakra és tapasztaltakra. Budapest szépsége, nagyszerüsége meglepte őt, bátran összehasonlitható más fővárosokkal. Különösen kiemelte bámulatát festészetünk előhaladottsága felett. Azután szólott a vallásról s nevelésügyről s végül a magyar unitáriusokat s ezek között a fővárosi egyházat éltette. Ezután természetesen még sok érdekes felköszöntő volt. Sept. 28-án estve utazott el a fővárosból, s már 29-én estve szerencsésen meg is érkezett Drezdába — az őt aggódva váró kedves családja körébe — mint irá — megrakva szép és felejthetetlen emlékekkel magyarországi utjáról.

Nagyszerü unitárius jelenségek.

1. A Saratogában tartott nemzeti Conferentia.

E gyülekezet ez évben is kiválóan népes volt. Interconfessionalis szervezete mellett, ez évben unitárius jellege határozottan kitünt. Egy

tagnak előleges, nem hivatalos felszólitására az Unio egész területéről jelentek meg a különböző társulatok követei; Európából angliai afiait öt küldött; a német liberalis uniot dr. Schramm bremeni lelkész képviselte. A tulajdonképpeni conferentiát megelőző, vagy inkább bevezető isteni tisztelet a methodista püspöki egyház nagy templomában tartatott. A jelenlevők száma az 1500-at meghaladta. Az egyházi szónoklatot dr. Stebbins San franciskoi pap tartotta. János evang. 5. r. 17. és 16. r. 13. v. alapján szépen mutatta ki, hogy az emberi lélekben lakozó isteni szellem az embert folytonosan előbbre vezeti az igazság megismerésében. Az unitárismus czélja az, hogy ez igazságot megvalósitsa és az összes emberiség közkincsévé tegye.

A következő napon sept. 22-én d. e. 10 órakor nyilt meg a rendes conferentia, midőn dr. Hale felolvasta az igazgató-tanács reportját. E reportból az alábbiakat emeljük ki a kezünkhez jutott hirlapi tudósitások alapján.

„Ezelőtt éppen husz évvel vagyis 1864. decemberében, midőn az észak-amerikai Egyesült-Államokban a belháboru vihara már lezajlott, midőn annak tudatára jöttek az unitáriusok, hogy mily óriási erőt tudtak kifejteni a háboru pusztitásainak enyhitésére, kimondották, hogy erőik egyesitésére, egy nemzeti conferentiát fognak alakitani. A conferentia azóta minden második évben összegyült Saratogában, s igy a jelenlegi a tizenegyedik. Ez időközben az unitarius egyházak száma az Egyesült-Államok lakosságával egyaránt megkétszereződött, de szellemi és anyagi erejök és hatása meghuszorozódott. Nincs az összes keresztény egyesületek között egyetlen egy is, a mely egyetemesebben keresztényies és keresztényisebben krisztusi munkát végezne, mint ez. A conferentiának sem joga, sem szándéka az egyes önálló gyülekezetek belügyeivel foglalkozni. Egyedüli czélja, hogy az unitárius egyház által kitüzött munkát teljesitse a kereszténység közös ellensége ellenére is. A mi conferentiánk inkább egy társadalmi tudományos congressushoz, vagy reformátorok gyülekezetéhez hasonlit, mintsem valamely egyház vagy felekezet belső ügyeinek intézésére összeült zsinathoz.

Conferentiánk munkája nem szoritkozik az unitárius név keretébe foglalhatókra. Az itt képviselt egyházak örömmel elfogadják az unitárius nevet, de azért számtalan oly egyházzal állanak solidaris összeköttetésben, melyek nem igy neveztetnek, de ugyanazon reményeket táplálják és a melyeket ugyanazon szentlélek lelkesit. Az unitárius egyház létezik, mindenek felett az egész kereszténység egyesitésének előharczossa.

Emez egység után való közös vágyban nyerte keresztnevét, ez

óhajtás teljesülésére áldozzuk tisztes nevünket. Hiszi az isteni szellem absolut jelenlétét és hatalmát, s hiszi hogy Isten éppen oly közel van gyermekeihez, mint volt régen. A szóbeli kifejezésekre vagy dogmai meghatározásokra szoros értelemben kevés figyelemmel van, de egyesiti mindazokat a férfiakat és nőket, a kik bölcsen el tudják nézni a kisebb eltéréseket, de a kik az Istenben való hitben, az éghez való reményben s az emberek iránt való szeretetben egyek. A mily gyorsan halad a világ vallása, a mely mértékben rázza le magáról a hagyományok bilincseit a szabadságért, éppen oly gyorsan halad, terjed és oly örömmel öleli a szabadságot az unitárius egyház."

A jelentés ezután felemliti, hogy az utóbbi két év a conferentia pénzügyi viszonyait illetőleg is bámulandó eredményt mutat fel.

Elé számlálja azokat a nagyszerü alkotásokat, melyeket ez idő alatt munkába vett. Kiváló ez alkotások közül a tanügy: az unio egész területén iskolákot alapitott, eltérőleg más felekezetektől és testületektől, melyek felekezeti iskolákat alapitnak, a conferentia igazi amerikai szellemben nemzeti iskolákat alapitott, a legóvatosabban kerülvén minden felekezeti jelleget és szellemet. Segedelmezte a meadvillei seminariumot. Munkába vette Clevelandban egy nagyszerü teljes egyetem állitását, mely interconfessionalis legyen, hogy minden hitvallás és bölcselmi iskola tanainak eléadása és hirdetése ne csak jogosult, hanem biztositott legyen. A tanügyre, meg a vallásos élet szükségleteire, templomok épitésére közel egy millio forintot adott ki. Az unitárius társulat uj hivatalos helyisége épitésére 310 ezer forintot költött. A missioi állandó alapot 300 ezer forintttal gyarapitotta. Jelentékeny összeget adott ki irodalmi és más unitárius célokra. Mindez óriási összegeket adakozásokból és önkéntes adományokból gyüjtötte össze.

A conferentia második és harmadik napon az unitárius központi és vidéki társulatok reportjaival és felolvasásokkal volt elfoglalva. Az angol- és németországi követek szép beszédeket tartottak s kivált a Dr. Schramm beszédében érdekesen van feltüntetve az európai continens szabad vallásos iránya, mely ha a monarchák megszünnek pártolni az orthodoxismust, nagy mérvben is fog nyilvánulni. A conferentia sikere minden tekintetben szép jövőt igér az amerikai unitáriusoknak.

2. A brit és külföldi unitárius társulat.

A társulat az eddigi gyakorlattól eltérőleg most London közelében Croydon városban tartotta meg öszi gyülését. Ezzel azt célozta, hogy a londoniak is nagyobb számmal vehessenek részt benne. A tervet szép

siker kisérte, mert a hallgatók és résztvevők nagy számmal gyültek össze. A gyülés figyelme eleitől végig az unitárismus jövőjével s az unitárius eszmék terjesztése vitatásával volt elfoglalva. Wicksteed lelkész, ki egyike a Dr. Martineau legkitünőbb tanitványainak, s ki alapitója volt a Modern Review évnegyedes folyóiratnak, az unitárius eszméknek a vallásos élethez való viszonyáról tartott egyházi beszédet. A beszédet nem levén alkalmunk még látni, részletesebben nem ismertethetjük. A Brooke lelkész felolvasása volt a második, s ez az unitárismus hatását ismertette.

Ezekután a nyilvános meeting következett, melyet az angoloknál szokásos terjedelmes és magvas beszédek tettek érdekessé. „Az unitarismus feladata, — mondá Frekelton — az, hogy az Isten országát közelebb hozza e földre. E czél csak ugy érhető el, ha egymás iránt türelmesek leszünk; ha az embereket segitjük arra, hogy jók legyenek és jót tegyenek; ha az emberi léleknek szabad munkakört engedünk. Az angol unitáriusok között nagy a conservative elem? De mi ez? A valódi conservativismus tisztelése és becsülése mindannak, a mi igaz, nemes és derék, de ha ezt becsüljük, becsülnünk kell azt a liberalismust is, a mely mindnyájunkkal közös. Az unitárius társulat ebben a szellemben müködik, s hogy munkáját folytathassa attól függ, hogy mily szabadelvüen segélyezik és támogatják a tagok.“ Ezután Clarke C. T. ur azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az unitárius vallás lehet-e a nép vallása. „Az angol nép — mondja szónok — naponta jobb nevelésben részesül s inkább kezd érdeklődni a tisztultabb eszmék iránt is, az unitárius társulatnak az a feladata, hogy magasztos eszméit egyszerü formában terjessze közöttük.“

Mellőzve több érdekes beszédet, kiemeljük, hogy ez alkalommal inditvány tétetett a végett, hogy a lelkészek és világiak egyaránt hassanak oda, hogy a társulat jövedelmét minden unitárius és más liberalis gondolkozásu ember igyekezzék gyarapitani. Végül elhatároztatott, hogy a társulat a jövőben a keresztény vallás nevezetesebb tételeiről tudományos alapon kidolgozott népszerü értekezéseket fog kiadni és terjeszteni.

Püspöki beigtatás. Szász Károly választott püspököt a dunamelléki ref. egyházkerület oct. 26-án iktatta be hivatalába. A fényes ünnepélyen jelen voltak: Révész Bálint, Kun Bertalan, Pap Gábor, Ferencz József, Geduly, Karsai, Szeberényi püspökök; s Szász Domokos püspökhelyettes s számos küldött. Az egyházi szónoklatot Pap Károly lelkész tartotta, a beiktató beszédet Révész Bálint tiszántúli püspök s az esküformát Dobos János czeglédi ref. lelkész olvasta fel. Azután Szász Károly mondotta el tartalomdus programmbe-

szédét. Istentisztelet után a küldöttségek tisztelegtek az uj püspöknél, mire banquett következett. Mi is őszintén üdvözöljük a derék férfiut uj pályáján, melyen bizonyára épen oly nagy buzgósággal és odaadással fog működni, mint előbbi diszes állásán.

Gordon Sándor barátunk, ki a székelykereszturi zsinaton az angol Unitárius társulat képviselője volt, ügyeinket folytonos figyelemmel kiséri és a lapokban a nevezetesebb eseményeket megismerteti. Közelebbről a Christian Life czimü hetilap vezérczikkében a következő érdekes megjegyzéseit olvassuk: „A Keresztény Magvető jul.—aug. számából értesülök a Jakabházi Zsigmond haláláról. Ő az unitárius egyháznak egyik leghasznosabb tagja volt, s több előkelő állást foglalt el abban, melyeket jól és buzgón betöltött. Midőn 1879-ben a Dávid Ferencz halálának háromszázas emlékünnepén Chalmers urral jelen voltam, volt szerencsénk élvezni szives vendégszeretét saját házánál, nem messze Sz.-Keresztúrtól, s nem gondolhatok rá a nélkül, hogy különös szivességeért tisztelet és hálaérzet ne ébredjen fel bennem. Ő és egész családja a legszivélyesebben fogadtak minket, s mindent elkövettek, hogy magunkat teljesen otthon érezzük mivelt és barátságos körükben. Jakabházi 1826-ban született és szivszélhüdésben halt meg jun. 20-án. A Németh István lelkész sympathetikus imája, melyet a Ker. Magv. közöl, enyhitő vigasztalásul lehetett az özvegynek és nyolcz gyermekének." — Gordon ur továbbá emlitést tesz a Ker. Magv. Különféléi között emlitett brassói és segesvári unitárius egyh. mozgalomról, valamint Raffaj Domokos urnak Segesvárt tartott beszédéről. Szép vonatkozást tesz Gordon ur Sándor József dévai kir. közjegyző urra is, mint a ki elésegitte, hogy a Dávid Ferencz-követ felirattal lássuk el, s a ki őt 1879-ben Déván oly barátságosan és vendégszeretőleg fogadta.

Szép ajándék. Telkes Simon és neje budapesti hitrokonink, kik alig egy évvel ezelőtt tértek át egyházunkba, vallásunk iránti szeretetüknek s áldozatkészségüknek ritka szép bizonyitványát adták. Emlitett hitrokonink ugyanis a bpesti unitárius egyházközségnek egy páratlanul szép kivitelü góth stylban készitett, aranyozott ezüst kelyhet ajándékoztak az Ur asztalára. A kehely egészen kézi munka, — a már is nagy hirnévnek örvendő fiatal iparmüvészeti tanár Herpka készitette nagy gonddal és műizléssel. Értéke többmint 200 frt. Vajha uj hitrokonainknak e nemes tette minél többeknek követendő például szolgáljon!

A főrendiház rendezése és a protestáns egyházak. E szerint hát a főrendiház rendezése, mi még 1848-ban, midőn Magyarország a demokratiának állami alapul elfogadásával a modern államok sorába lépett, tervbe vétetett volt, de az idők mostohasága miatt nem valósittathatott, most már csakugyan napirendre kerül. A kormány, a mint a napi lapokból ismeretes, már be is terjesztette törvényjavaslatát a főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről az országgyüléshez; s annak a tárgyalásra elékészitésére egy bizottság is neveztetett ki, melybe örömmel jegyezzük fel, mint ez idő szerinti orsz. képviselő főt. Ferencz József ur, a mi püspökünk is beválasztatott. Nem a

mi tisztünk e törvényjavaslatnak részletes ismertetése avagy taglalása, — melyet különben meg kell jegyeznünk egészben csak helyeselni lehet — de a prot. egyházakra való vonatkozásban parancsoló kötelességünknek érezzük arra egy pár észrevételt tenni. A törvényjavaslat a demokratia elvéből folyó jogegyenlőséget szem előtt tartva a róm. katholikus és a görögkeleti egyházak püspökei mellett a protestáns főbb egyházi hivatalok viselőinek — a püspököknek és főgondnokoknak — is helyet kiván a felsőházban adatni. Igen szép. Csakhogy a törvényjavaslat által adott jogegyenlőség, nem egész, hanem féleges jogegyenlőség. Ugyanis az az öt reformált és öt ág. hitvallásu egyházak püspökei és főgondnokai közül csak a három-három hivatalában legidősebb püspöknek és főgondnoknak jelöl helyet a felső házban, az unitárius egyház részéről pedig csak a hivatalban idősebb egyik elnöknek, azaz vagy a püspöknek, vagy a főgondnoknak. Az indokolásban idevonatkozólag az mondatik, hogy „bizonyos arányt mégis kellett szem előtt tartani a különböző hitfelekezetek részesitésében.“ Mi mind e mellett is a protestáns egyházakra nézve s főleg pedig az unitárius egyházra nézve itt rövidítést látunk. Mert nézetünk szerint az egyházaknak a felső házban való képviseltetése meghatározásánál a lélekszám nem helyesen vétetik irányadóul. Itt a vallásfelekezetek jogegyenlőségének kell érvényesülni. S ha a róm. kath. és gör. kel. stb. egyházak érsekei s megyés püspökei a felsőházban helyet foglalnak, akkor a jogegyenlőség megköveteli, hogy a protestáns egyházkerületeket együttesen képviselő főknek, azaz az illető egyházkerületek püspökeinek és gondnokainak is hely adassék. Reméljük is, hogy e szempont ugy a bizottságban, mint magában a képviselőházban a tárgyaláskor tekintetbe fog vétetni s a protestáns egyházakra kiterjesztett részleges jogegyenlőség, mindenik prot. egyházkerület püspökének és főgondnokának a felsőházban való ülésre és szavazásra jogositásával, teljes jogegyenlőséggé váland.

Gyászhirek: Id. Pápai József hivatalnok, egyháztanácsos élte 62-ik, boldog házassága 30-ik évében, Tordán folyó évi oct. hó 13-án rövid szenvedés után jobblétre szenderült. Elhunytát népes családja siratja. — Pozsonyi Szentmártoni Kálmán, nyárádszentmártoni lelkésztársunk oct. 27-én élte 42-ik, házassága 11-ik évében hosszas szenvedés után meghalt, mély bánatot hagyva nejére Rosnyai Vilmára és öt kiskoru gyermekére. (Reméljük valamelyik lelkésztársunk bővebb emlékezést küld korán elhunyt barátunkról. Ő éppen nemrég elhalt édesatyja életrajzát készült megirni folyóiratunk számára, de ugy látszik betegsége megakadályozta. Talán csak akad közeli lelkésztársaink között vagy egy, ki mind róla, mind pedig az ő édes atyjáról irni fog. Mi szivesen közre fogjuk adni „Az elhunytak emlékezete“ czimü rovatunkban, melyet a végett nyitottunk, hogy abban egyházi és világi buzgó afiai emlékezetét fentartsuk.)

Hibaigazitás. A főtanácsról szóló tudósitásunkban „Az elintézett ügyek“

3. pontjában Péterfi Sándor felsőfehérköri esperesről hibásan van közölve, hogy ő a jelen főtanácson teljesen nyugalmaztatott volna, mert csak az esperesi hivataltól mentetett fel saját kérésére; később ugyan a papságtól való nyugalmaztatása is kérésére megtörtént, minek helybenhagyása már a jövő főtanácsra tartozik.

A szerkesztőség postája. Rédiger Géza urnak. Szabéd. A hymnusokat köszönettel vettük s legközelebbi füzetünkben adni fogjuk. Örvendünk, hogy a forrás nem apad. Szives üdvözletünk.

ARANYKÖNYV.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XXIII. Közlemény.

Dr. Székely Ferencz főgyüjtőnél adakozott: A 8. sz. könyvecskére Jelenffy Kornél közvetitése mellett Mármaros-szigeten: Jelenffy Kornél 5 frt 50 kr, Kubek Elek 2 frt, Kulin Imre 2 frt, Bereznay Pál 1 frt, Berghoffer Vilmos 1 frt, Draskóczy Gábor 1 frt, Darvay Béla 1 frt, Ekker Gyula 1 frt, Fogalyán János 1 frt, Géressy Imréné 1 frt, Hollósy István 1 frt, Kail Anna 1 frt, Köröskényi Bertalan 1 frt, Lónyay János 1 frt, Lator Sándor 1 frt, Margitszigeti népbank 1 frt, Nánásy Lajos 1 frt, Seján Antal 1 frt, Dr. Széles Antal 1 frt. Szilágyi János 1 frt. Urányi Imre 1 frt. Ujlaky József 1 frt. Volosz Lajos 1 frt. Betternay Imre 50 kr. Fejér N. 50 kr. Géressy Imre 50 kr. Hetényi Kálmán 50 kr, Korányi Frigyes 50 kr. Kutka Kálmán 50 kr. Kovásy Zoltán 50 kr. Kardos Károly 50 kr. Kovács József 50 kr. Mandics József 50 kr. Meleg Gyula 50 kr. Orosz Imre 50 kr. Pragman Sándor 50 kr. Sáfrán Péter 50 kr. Szenyes József 50 kr. Timár Pál 50 kr. Veréczy Lajos 50 kr. Zsigmond Teréz 50 kr. Két névtelen 50—50 kr. Veréczy Mihály 30 kr. Vékony Antal 30 kr. Káhán Pepi 20 kr. Szaplonczay István 20 kr. — Nagy-Szőllősön: Aczél László 1 frt. Becsky Emil 1 frt. Erber Mihály 1 frt. Hagara Viktor 1 frt. Horthy Vilmos 1 frt. Lator Géza 1 frt. Pásztay Ferencz 1 frt. Tar Gyula 1 frt. Ujhelyi Ödön 1 frt. — Fejéregyházán: Czipple Zsigmond 50 kr. — Csepén: Fogarassy Aurél 1 frt. — Komjáton: Hrabár János 2 frt. Somon: Lónyay Géza 1 frt. — Bustyaházán: Löwenthal Ernő 1 frt. — A.-Apsán: Id. Mihálka László 1 frt. — Petrován: Pap Zsigmond 1 frt. — Beregszászon: Podhoranszky G. 50 kr. Szikszay Károly 50 kr. — Técsön Réthy Mihály 1 frt. Halmiban: Szentpály István 1 frt. — Uj-Tátra-Füreden: Dr. Szontagh Miklós 2 frt. összesen **61 frt**.

A 9-ik számu könyvecskére: Nagyváradon Turcsányi Ödön közvetitése mellett; Dr. Grosz Albert 1 frt. Schwartz Jakab 3 frt. Albert Dénesné 1 frt. Jakab Lipót 2 frt. Kottán Imréné 1 frt. Berde István 1 frt. Bene Elek 50 kr. Löv Salamon 22 frt. Löv Salamonné 2 frt. Löv Hermina 1 frt. Löv Gyula 1 frt. Löv Regina 1 frt. Löv Dezső 1 frt. Löv Irma 1 frt. Kleinfeld Felix 50 kr. Ornstein Zsigmond 50 kr. Moskovitz Adolf 1 frt. Waldman József 1 frt. Lusztig Móricz 1 frt. Rosenthal Herman 1 frt. Frankl Lázár 1 frt. Kunyhóssy János 1 frt. Ritoók Zsigmond 2 frt. Balog Lajos 1 frt. Dr. Bartha 1 frt. Burger Esaiás 1 frt. Névtelenül 8-an 1—1 frtot 8 frt. Névtelenül 3-an 50—50 krt 1 frt 50 kr. Összesnn: **60 frt**.

E közlemény összege **121** frt. Ehez adva a 22-ik közlemény összszegét 14,397 frt 32 krt, (multkor hibásan irtunk főösszegül 14,197 frt 32 krt) az alap teszen **14,519 frt 32 krt**.

Fogadják a kegyes adakozók és gyüjtők egyházunk iránt tanusitott buzgó fáradozásaikért az egyház-község nevében hálás köszönetünket. Budapest 1884.

Hajós János, egyh. gondnok.

Végh József, pénztárnok.